

GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA KÜLTÜREL DEĞİŞİM: ÇUKURCA ÖRNEĞİ*

Abdurrahman YILMAZ**

ÖZ

Antropolojik anlamda kültür toplumun maddi ve manevi birikimlerinin tamamını ifade etmektedir. Kültürel değişim ise çeşitli süreç ve kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi anlamına gelmektedir. Bu makalede “*kültürel değişim*” konusu, Türkiye’nin doğusunda bir sınır kasabası olan Çukurca örneğinde ele alınmıştır. Çukurca’nın son yüzyılından başlayarak ve ağırlıklı olarak son 25-30 yılda (1980 sonrasında) yaşadıklarından yola çıkarak, değişim sürecindeki köşe taşları Antropolojik bakış açısının en temel ayırt edici özelliği olan “*bütüncül yaklaşım*” çerçevesinde ortaya konulmuştur. Araştırmada ilki Aralık 2006’da, sonuncusu da Temmuz 2008’de olmak üzere farklı kesimlerden (*siyasetçi, köylü, ağa yakını, işçi, memur, doktor, din görevlisi ve esnaf*) toplam 14 kişiyle görüşülmüştür. Alan çalışmasından elde edilen bulgulara dayanılarak ilçenin bugünkü kültürüne ulaşmasına etki eden dört ayrı dönem tespit edilmiştir. Birinci dönem ilçenin şu anki nüfus yapısının oluşması yönünde temellerin atıldığı Nasturi ayaklanmasının ardından Nasturilerin bölgeyi terk etmesi ile başlar. 1964 yılında Çukurca-Hakkâri yolunun yapılması ile başlayan ikinci dönemde il merkezi ile daha fazla etkileşim yaşanmaya başlanır. 1980’den itibaren sınır güvenliğinin artırılmasıyla başlayan üçüncü dönemde (1980-1990) üretim-tüketim ilişkilerinin ağırlığı zorunlu olarak ülke içine kaymaya başlar. Dördüncü dönem 1990’ların başına rastlar. Diğer dönemlerdeki görünür belirleyici unsur üretim tüketim ilişkilerinin yönü iken bu dönemdeki esas belirleyici unsur terördür. Güvenlik endişeleri nedeniyle köylerden ilçe merkezine ve ilçe dışına doğru göçün yaşanması üretim-tüketim alışkanlıkları kadar “*aşiret*”, “*ağalık*” ve “*akrabalık sistemini*” de derinden etkiler.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kültürel Değişim, Hakkari, Çukurca

---

* Makalenin Geliş Tarihi: 30.12.2015 Kabul Tarihi: 09.11.2016

** Dr., Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji (İng.) Bölümü, ayilmazz@hotmail.com

THE CULTURAL CHANGE IN SOUTHEASTERN ANATOLIA: THE CASE OF ÇUKURCA

ABSTRACT

In anthropological sense, culture represents all of the society's material and spiritual heritages. Cultural change, as a combination of the various processes and cultural factors, means the change of society as a whole or in certain institutions. In this article "cultural change" is discussed in the example of Çukurca which is a border town located in southeast of Turkey. Starting with the beginning of the 20th century, but mostly the last 25-30 years (post-1980 period), the milestones in the process of change were tried to be discovered by using the "holistic approach" which is the very basic distinguishing feature of the anthropological view. In the research, 14 interviews were conducted, between December 2006 and July 2008. Special attention was paid that the people interviewed were from different sectors. In that sense, among the people interviewed there were politicians, villagers, landlord relatives, blue collars, white collars, doctors, religious officials and merchants too. Based on a fieldwork data, it has been found out that there are four periods that affect Çukurca's current culture. The first period had started with Nestorian rebellion in 1924. After Nestorians had left the villages they had been inhabiting, the present population structure of the town were laid. Construction of the road between Çukurca and province of Hakkari in 1964, starts the second period increasing the relations between town and the Hakkari. After 1980's border security measures had been increased and because of this, during this third period (1980-1990), production-consumption relations compulsorily started to shift to other cities of Turkey, rather than the north of Iraq which means market for townspeople traditionally. The last period coincides with the beginning of the 1990's. While the main determining element had been the direction of production-consumption relations in the previous periods, the principal in this period was the terror. The emigration from villages to town and to the other cities because of security concerns hinders production and consumption habits as well as "aşiret (tribe, chieftaincy)", "ağalık (chieftainship)" and kinship systems deeply.

Keywords: Culture, Cultural Change, Hakkari, Çukurca

GİRİŞ: "Her şey aynı ateş gibi, sürekli bir değişim içindedir"

Değişim, mevcut durumda meydana gelen farklılıklar olarak tanımlanabilir. Heraklitos'un değişimin kaçınılmaz olduğu şeklinde özetlenebilecek değişim yasasına göre sabit bir şey yoktur, her şey aynı ateş gibi, sürekli bir değişim içindedir. Değişimin muhakkak olduğu kadar değişimin gittikçe artan bir şekilde meydana gelmeye başladığı da günümüzün bilinenlerinden. Gürsoy, değişimin hızının geçmişten günümüze nasıl giderek arttığını şu sözlerle anlatıyor:

“Bugün tüm dünya kültürlerini şu ya da bu şekilde içine çekmiş olan endüstri devrimi ve bununla bağlantılı hızlı kentleşme bundan sadece ise 300-350 yıl kadar önce başlamıştır. En önemli devrimlerden birisi olduğu söylenen bilgi, enformatik çağının ise günümüzden sadece 30-50 yıl kadar önce başlamış olması, son derecede hızlanmış bir sosyal değişimin hem içinde, hem de eşiğinde olduğumuzun ipuçlarını veriyor. Tüm bu değişimler; insan yapısı çevreyi, bu çevrenin anlamını, fonksiyonunu ve yeniden yapılandırılmasını kaçınılmaz bir şekilde etkileyecek olan değişimlerdir. Fark etmemiz gereken önemli bir konu ise, değişimin baş döndürücü boyutlarda hızlanmış olmasıdır.” (Gürsoy, 2007).

Değişimin bu baş döndürücü hızını Giddens çok çarpıcı bir örnekle açıklıyor:

“İnsanlar varlıklarını yeryüzünde, aşağı yukarı yarım milyon yıldır sürdürüyorlar. Yerleşik düzenin zorunlu temeli olan tarım, yaklaşık yalnızca on iki bin yaşındadır. Uygarlıklar, altı bin yıl civarından öteye gitmezler. Şimdiye kadar ki insan varlığının bütün süresini, bir gün olarak düşünmemiz gerekseydi, tarım gece saat 11.56’da ve uygarlıklar da 11.57’de meydana gelmiş olurlardı. Çağcıl toplumlar gelişmek için, sadece 11.59 ve 30 saniyede yola koyulmuş olurlardı! Bununla beraber, belki de çağcıl toplumlara götüren, tüm zaman içindeki kadar bu insanlık gününün, son otuz saniyesinde pek çok değişiklik meydana gelmiştir” (Giddens, 2000, s. 550).

Değişimin her alanda farklı boyutlarda ve farklı zamanlarda ortaya çıkması, bir başka deyişle değişen kültürel öğeler arasındaki uyumun zaman alması insan yaşantısını etkileyen hususların başında gelmektedir. Örneğin hukuksal değişimler çoğu zaman toplumsal yaşantıda meydana gelen değişimlere ayak uyduramamakta, genellikle sıkıntılı bir süreç yaşandıktan sonra hukuksal değişikliklere gidilmektedir. Aynı şekilde, iç ve dış göçlerle şehirlerin nüfus yapılarının hızlı değişimine yönetimsel, üretim tüketim ilişkileri ve de toplumsal düzeyde uyumun hemen sağlanamaması gettolaşma, gecekondu ve köy-kent gibi sancılı durumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bir başka deyişle nüfus hareketlerinin hızına kültürün diğer öğeleri aynı hızla karşılık verememektedir (Güvenç, 2000, s. 337). Mübeccel Kıray’a göre bu durumda *“Değişmenin buhransız olmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve her iki sosyal yapıya da ait olmayan... müesseseler, ilintiler, değerler ve fonksiyonlar”*dan oluşan *“tampon mekanizmalar”* ortaya çık-

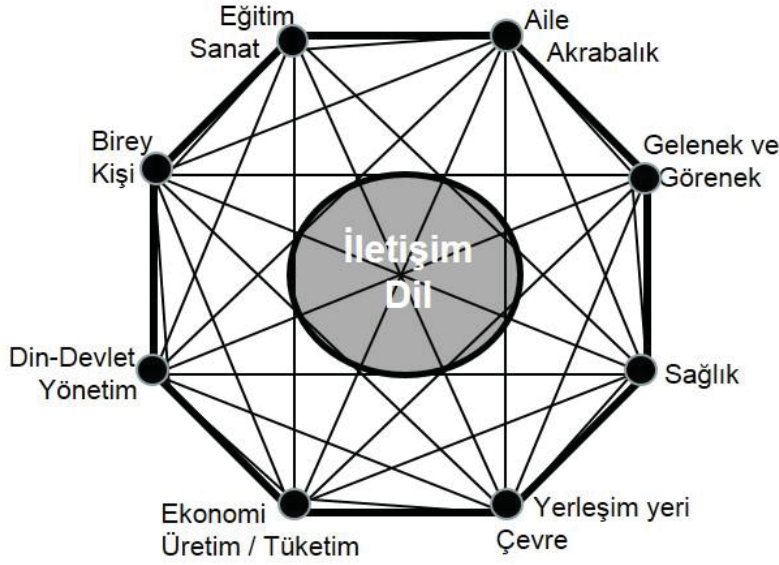
maktadır (Kıray, 1964, s.7). Yazarın “*herhangi bir araştırmada değişme boyutunuz yoksa, zaman boyutunuz yoksa sosyal bilimci olarak tefsirinizin bir anlamı yoktur*” sözleri ise değişimin ana konu başlığı olarak ele alınmasa da her araştırmada, arka planda da olsa mutlaka irdelenmesi gerektiğini gösteriyor (Kıray, 1999, s. 57).

Kültürel değişim ile ilgili bir diğer önemli nokta da, değişimin nerede aranması gerektiğidir. Kültüre ilişkin konularda merkezde olan insandır. Dolayısıyla kültürel değişimin büyüklüğü, bireyin yaşantısındaki değişikliğin büyüklüğü kadardır. Velhasıl, değişim bireyin günlük yaşantısında aranmalıdır. Örneğin bir bölgede kişi başına düşen milli gelirin artmış (değişmiş) olması, orada yaşayan insanların refah seviyesinin arttığı (değiştiği) anlamına gelmeyebilir. Şüphesiz niceliksel veriler de değişim hakkında çok hayati bilgiler içermektedir ancak, bu veriler her zaman tek başına bir mana taşımayabilir. Bu durum kültürel değişim ilişkin kalitatif araştırma verilerine duyulan ihtiyacı artırmaktadır.

KÜLTÜR VE DEĞİŞİM

Kültür: Anlamı ve Antropoloji İçin Önemi

Antropolojik anlamda kültür “*Bireyin bir toplumun üyesi olarak, öğrendiği (kazandı/edindiği) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütün*” olarak tanımlanmaktadır (Tylor, (1871) 1996, s. 26). Güvenç, kültürel muhteva da denilen söz konusu bütünü bir yumağa benzetir, yumağın merkezinde yer alan dil, kültürel öğeleri birbirine bağlar ve bu sayede tüm öğeler birbiriyle etkileşim içinde olurlar (Güvenç, 1985, s. 107, 1999, s. 106). Yumağın içinde, her biri ayrı bir bilim dalının konusu olan çevre; üretim ve tüketim; din, devlet ve yönetim; insanlar, birey, kişi; gelenek, görenek; aile, soy ve akrabalık ilişkileri; sağlık ve hastalık; sanat, bilgi ve eğitim gibi öğeler yer alır. “*Bu temel öğeler, her toplumda, her kültürde farklı biçimlerde mevcuttur ve antropoloji, bu öğelerin birbirleri arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışır*” (Gürsoy, 2007). “*Bütüncül yaklaşım (holistic aproach)*” olarak anılan bu yöntemle kültürün öğeler, kurumlar, değişkenler halinde ele alınması araştırmacıya durumu küçük parçalar halinde görme şansını tanımaktadır. Bu noktadan sonra araştırmacıya düşen, bu parçalar arasındaki ilişkileri bulmak ve yorumlamaktır.

Şekil 1. Kültürel Muhteva (Güvenç, 1999, s. 106)

Değişim: Sosyal, Toplumsal ve Kültürel Değişim

Değişime ilişkin araştırmalara ve çalışmalara bakıldığında değişimin hemen önünde “sosyal”, “toplumsal” ya da “kültürel” gibi kavramlarla karşılaşırız. Değişimin bu kelimelerle ifade edilişi, başlı başına konunun içeriği ve değişimin hangi bilimsel çerçevede ele alındığını gösteren ipuçlarını içerse de kastedilenin gerçekte ne olduğu konuya biraz uzak biri tarafından hemen anlaşılabilir. Sosyolojideki “sosyal” ve “toplumsal” kavramları arasındaki anlam farkını anlayabilmek için “toplumbilim” ve “sosyoloji”nin etimolojik kökenlerine inilebilir (Dikeçligil, 1997, s. 651). Dikeçligil, “sosyoloji” teriminin Latince kökünün, yani “socius”un, “bir araya geliş, insanların bir araya gelişi, toplanışı” anlamına geldiğini, dolayısıyla sosyolojinin bir araya gelişin, toplulaşmanın bilimi olduğunu belirtiyor ve devam ediyor:

“Bu bir araya geliş her zaman toplum (society) formunda olmayabilir. İnsanların bir araya gelişleri ile gruplar, yığınlar, birlikler (organizasyonlar), topluluklar, toplumlar vb. çeşitli toplulaşma formları ortaya çıkabilir. Bu formların her biri birtakım ortak öğelere sahip olmakla birlikte, zira her biri toplulaşma tarzıdır, bir diğerinden aykırı karakteristiklere de sahiptir, ki bundan do-

layı ayrı birer formdur. "Socius" bu formların hepsini içerebilecek genişlikte bir sözcüktür (Dikeçligil, 1997, s. 651).

Buna göre konuyla ilgili kavramlar arasında karmaşaya engel olmak için İngilizce ve Türkçe terimler arasında şu şekilde eşleştirme ve ayırım yapılabilir: *socius* toplum, *social* sosyal, *societal structure* toplumsal yapı, *social structure* sosyal yapı. Yukarıda ayırımın ışığında Dikeçligil, "*socius*", toplum terimi ile karşılandığı için, "*social*"ın da, yanlış bir şekilde, toplum olarak çevrildiğini, "sosyal" teriminin Türkçeleştirilerek "toplumsal" olarak nitelendirilmesinin ise zaman içerisinde Batı sosyolojisindeki "*social*" ve "*societal*" arasındaki farkın ortadan kalkmasına neden olduğunu belirtiyor (Dikeçligil, 1997, s. 651). Türkiye'de "değişmenin sosyologu" olarak anılan Mübaccel Kıray ise değişime ilişkin yazılarında hem "*sosyal değişme*" hem de "*toplumsal değişme*" kavramlarını kullanmakla beraber "*sosyal değişme derece derece değişerek tahakkuk eder. Belirli bir dereceden sonra da bunun bütünü ile bir bünye değişikliği haline geldiği görülür*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere sosyal değişimleri toplumsal değişmeye yol açan değişimler anlamında kullanmaktadır (Kıray, 1999, s. 94).

Öte yandan sosyal, toplumsal ve kültürel gibi "*değişim*"i niteleyen sıfatlar kadar, onun yerine ve onun derecesini veya nasıl meydana geldiğini vurgulamak için kullanılan kavramlar da bulunmaktadır. Evrim, devrim, gelişme, başkalaşım ve dönüşüm bunlardan ilk akla gelenler. "*Evrım*", değişimin geniş bir zaman içerisinde içselleştirilerek meydana geldiğini vurgularken, kültürel değişimin en radikal şekli olarak anılan "*devrim*" çok kısa sürede meydana gelen büyük değişimleri ifade etmektedir (Smith, 1996, s. 133).

Çeşitli süreç ve kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak, "*toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi ya da değişikliğe uğraması*"na kültürel değişim denilmektedir (Güvenç, 1999, s. 122). Kültürel değişim Malinowski'ye göre "*Bir cemiyetin mevcut düzenini yani sosyal, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe dönüştüren bir süreçtir.*" Bu süreç toplumun siyasi yapısında; idari kurumlarında, toprağa yerleşme ve iskân tarzında; inanış ve bilgi birikimlerinde; eğitim ve kanunlarında; o toplumda bulunan araç ve gereçler ile bunların kullanılmasında; tüketim maddeleri ve bunların dayandığı ekonomide meydana gelen değişimleri içermektedir (Malinowski, 1961, s. 1).

Kültürel değişime ilişkin tartışmaların başında ise kültürel bütünün ne kadarının değiştiği ya da değişebileceği konusu gelmektedir. Kültürel öğelerin bir birinden bağımsız olarak değişebileceğini savunan görüşe göre, kültürün bir

yönü korunarak diğer alanlarda değişimler meydana gelebilir. Ziya Gökalp de “Biz bir taraftan harsımızı (kültürümüzü) korurken, diğer taraftan da medeniyeti Avrupa’dan alma zorundayız” derken değişim sürecinde kültürün bir yönünün korunabileceğini iddia etmektedir (Gökalp, 1995 (1918), s. 66). Buna karşılık, kültürün bir bütün olduğunu savunan görüş ise kültürel öğelerden birindeki değişimin bütünü şöyle ya da böyle ama muhakkak değiştireceğini savunuyor. Bozkurt Güvenç “Japon Kültürü” çalışmasında, bugün bile birçoğumuzun “Gelenek göreneklerini koruyarak (değişmeden) Batı’nın sadece teknolojisini aldığı” düşündüğümüz Japonları ve kültürel değişimlerini aktarırken bir yandan da kültürün sadece bir yanıyla değişmeyeceğini, değişime uğrayan bir parçanın bütünü de mutlaka değiştireceğini öne sürmektedir (Güvenç, 1983). Bu görüşe “Sosyal yapı”yı kendisini “...meydana getiren sosyal müesseselerin, insan ilintilerinin ve bunların karşılıklı münasebetlerinden doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütün” olarak tanımlayan Kıray da katılmaktadır. Kıray’a göre “...bu bütün her zaman aynı olmayan bir hız ve tempoyla değişir. Bu yapıyı teşkil eden unsurların birbirlerine bağlı ve tabi oluşları da değişimin rastgele olmamasına, alternatiflerin sınırlı kalmasına sebep olur. Böyle karşılıklı ilintiler bütünü halinde oluş, aynı zamanda, sosyal yapının bir tarafının değişip diğer yönlerinin değişmeden kalmasına izin vermez. Değişik derecelerde de olsa sosyal yapı dediğimiz fonksiyonel bütünün her cephesi belirli yönlerde değişikliğe uğrar.” (Kıray, 1964, s. 6). Antropolojideki bütüncül yaklaşımın da temelini oluşturan bu görüş, aslında, sosyoloji ve antropolojinin “bütünün değişimi”nde hemfikir olduklarını göstermektedir. Gerçekten de insan ve topluma ait konularda kültürel öğeler arasındaki etkileşim kaçınılmazdır. Örneğin, üretim alanında ortaya çıkan bir yenilik ya da değişimin gelenekten, aile yapısına kadar birçok kültürel öğeyi farklı zaman dilimleri içerisinde değiştireceğini söyleyebiliriz.

HAKKARİ VE ÇUKURCA: Tarihi, Demografik Yapı ve Genel Bilgiler

Bazı kaynaklara göre Hakkari’nin (Hekkâri olarak da anılmaktadır, Bkz. İslam Ansiklopedisi, 1987, s. 106, s. 418) tarihi M.Ö. 7000’li yıllara kadar uzanırken (Alikılıç, 2005, s. 43), bir başka kaynak “Hakkari’deki mağara duvarlarına oyulmuş resimler”den yola çıkarak bölgenin tarihini neolitik döneme dayandırmaktadır (Yalçın-Heckman, 2002, s. 52). Diğer yandan bölgede bulunan 13 adet stel, M.Ö. 2nci bin yılın ortalarında yaşamış ve “Gücünü madencilikten ya da maden ticaretinden alan” bir toplumun varlığına işaret etmektedir (Sevin, 2005, s. 111). Hakkari civarlarında bulunan

“*eğik kenarlı kase*” ise M.Ö. 4000-3500 yıllarında Mezopotamya'ya hakim olan Urukların etkisini göstermektedir (Van De Mieroop, 2006, s. 57).

Efes'te 431 yılında toplanan I. Efes Konsili tarafından Patriklik makamından azledilen ve aforoz edilen Nastur'un öğretileri, ölümünün ardından, zamanla Hakkari bölgesine kadar yayılmış ve bu tarihten sonra bölgede Nasturi etkileri görülmeye başlanmıştır. Nasturi Kilisesi, 11 ve 12'nci yüzyıllara gelindiğinde en parlak dönemine ulaşmıştır (Yohannan, 2006, s. 71). Bölge, zaman zaman Akkoyunlular'ın, Safeviler'in ve Osmanlılar'ın idaresinde kalmış 1688 yılında tam olarak Osmanlı egemenliğine girmiştir. Bu tarihten sonra mütesellimler—Tanzimattan önce beylerbeyi ve sancakbeylerinin, bölgele-
rindeki sancak ve ilçeleri kendi adlarına yönetmekle görevlendirdikleri kimse www.tdk.gov.tr, 28.12.2009—ya da müdürler tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Sevgen, 1982, ss. 137-158).

18 ve 19. yüzyıllar arasında bölgedeki misyonerlik faaliyetleri artmış ve Nasturiler bir güç olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2013, s. 1002). 19. yüzyılın sonlarına doğru ise bölgede yaşayan Kürtler ve Nasturiler arasındaki ilişkiler şekil değiştirmeye başlamış ve giderek gerginlikler kanlı çatışmalara dönüşmüştür (Atiya, (1968) 2005, s. 312; Öke, 1995, s. 244; Şimşir, 2007, s. 89; Anzerlioğlu, 1996, s. 56; Doğan, 2010, s. 5). Osmanlı İmparatorluğu ve Nasturiler arasında 1915 yılına kadar bir şekilde siyasi adımlar ve diyaloglarla devam ettirilen ilişkiler, bu tarihten sonra farklı bir şekle bürünmüştür. İlk olarak Osmanlı idaresine karşı 1915 yılında, ikinci olarak da Cumhuriyet yönetimine karşı 1924 yılında ayaklanan Nasturiler, 1924 yılında düzenlenen harekâtla Irak'a sürüldüler (*Nasturilerin inancı, Kürtlerle ilişkileri, 1915 ve 1924 Nasturi Ayaklanması için bkz. Yılmaz, 2013 ve 2015*). Nasturilerin Irak tarafına sürülmelerine kadar olan dönemde Hakkâri nüfusunun büyük bir bölümünü Nasturiler oluşturmaktaydı. Cuinet'e göre Hakkâri bölgesinde 40.000'i reaya, 51.000'i de aşiretli olmak üzere toplam 91.000 Nasturi bulunmaktaydı. Aynı kaynakta Çukurca'daki Nasturi sayısı ise 960'ı reaya, 31.000'i aşiretli olmak üzere toplam 31.960 olarak verilmektedir. Aynı dönemde ilçedeki Müslüman nüfus ise 11.930'dur (Cuinet, 1891, ss. 717-760 aktaran İleri, 2000, s. 12).

Hakkâri, 1926 yılında Ankara Antlaşması ile Türkiye sınırları içerisine alınmıştır. Tarih boyunca bölgesel bir merkez olarak bilinen Hakkâri, bu özelliğini “*Tabii koridor hizmeti gören vadiler ve geçitlerle çevreye bağlanan yolların kesiştiği noktada yer almasına*” borçludur (Alikılıç, 2005, s. 43). Gerçekten de tarihi açıdan bakıldığında Hakkâri'nin Asurlularla Urartular, Romalılarla Partlar, Romalılarla Sasanlılar, Osmanlılarla Safeviler arasında

çekişmelere neden ve sahne olduğu görülmektedir. Bölgesel güçlerin zayıfladıkları zamanlarda ise yerel güçlerin sivrilmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Tüm bu tarihi olayların Hakkâri'nin coğrafi yapısının savunmaya çok müsait olmasıyla ve buradan da hareketle Hakkâri'nin tamamıyla ele geçirilmesinin oldukça zor olmasıyla çok yakından alakalı olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka deyişle tarihi gelişmelerden Hakkâri'ye tam manasıyla hâkim olmanın ve burada egemenlik kurmanın çok zor olduğu anlaşılmaktadır. İlin bu coğrafi özelliği Hakkâri'ye tayin olan bir öğretmenin ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

“Vilayette bugün şehir görünüşünde hiçbir topluluk yoktur. Bu bölgenin tarihi de kesin olarak bilinmiyor. Çünkü bölge yüzyıllar boyunca dış çevreye kapalı yaşamış, buraya milletler kolay kolay girerek yerleşmemişlerdir. Her yanını kuşatan dağların yükseklikleri 4000 metreye yaklaşır. Burada vadiler de uçurumlar halindedir. Kasaba ve köylere motorlu taşıtlar yaz aylarında dahi işlemez. Dağlarda toktağan (hiç erimeyen karlar) hatta küçük buzul kitleleri bulunmaktadır. 4000 metreye kadar yükselen dağlara çok kar düşer, yağmur çok yağar. Sular bu engebeli bölgede derin ve korkunç vadiler açar. Bilhassa vilayetin merkezi, yanından geçen Zap'dan 1040 metre kadar yüksektedir.” (Edgü, 2006, ss. 13-14).

Edgü'nün romanındaki öğretmenden sonra, bir köy ilkokulunu teftişe giderken Zap nehrinde kaybolan öğretmen Selahattin Şimşek'e göre Hakkari'ye dair en kötü şey: uzak oluşu değil, ondan sonra bir yerin olmayışı, bir başka deyişle Hakkari'nin bir çıkmaz sokak oluşudur:

“Bir boğazdan Hakkari'ye dönüyoruz. Aşağısı uçurum. Koca Günsuyu, bir yeşil yılan gibi kıvrılıyor taşların arasında. Bakılmıyor bu korkunçluğa. Buradan düşenin parçası bulunmaz. Gene dualar üfleniyor boşluğa. “Korkunun ecele faydası yok” dedi birisi. Gıcırdayan tahtalara iyice tutunmuştuk. Öylece girdik Hakkari'ye. Dağların en insancıl yerine serpilmiş. Evlerin aralarından gene dolana dolana... Sonra koca kapının önünde durdu kamyon. Yanındakilere bakarak, çok büyük, mağrur bir yapıydı bu. Salt bizim değil, yolun da sonu bu yapıda bitiyordu. Yoktu buradan ötesi. Ancak geriye dönülürdü buradan. Kişiye daha çok koyan buranın uzaklığı değil, bir çıkmaz sokak oluşu değil miydi?” (Şimşek, 1990, s. 16).

Hakkâri ilinin Çukurca, Şemdinli, Yüksekova ve Merkez olmak üzere dört ilçesi bulunmaktadır. 2012 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre ilin nüfusu 279.982'dir (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>, 08 Eylül 2013). Hakkâri'nin nüfus bakımından en küçük ilçesi olan Çukurca'nın nüfusu ise 15.294'tür. İlin toplam nüfusunun yaklaşık %55'i (156.000) il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Bu oran Çukurca'da %54 civarındadır. Türkiye nüfusunun yaklaşık %50'sini erkekler oluştururken bu oran Hakkâri'de %55, Çukurca'da ise %67'dir. Özellikle Çukurca'daki çok ciddi farkın ilçede konuşlu askeri birliklerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. İl, ülke ortalamasının iki katına ulaşan 7.4'lük hane halkı büyüklüğü ile Şırnak'ın ardından ikinci sırada yer almaktadır (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13662>, 08 Eylül 2013). 2012 yılı verilerine göre okuma yazma bilme oranı il genelinde % 91.5 iken, bu oran kadınlar için il genelinde % 84.7, Çukurca'da ise %87 düzeyindedir ("Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2012", www.tuik.gov.tr, 08 Eylül 2013).

Bebek ölüm oranları toplumun gelişmişlik düzeyini gösteren önemli göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir (Kültür - Bebek ölümleri ilişkisi için bkz. Gürsoy, 1992; Gürsoy, 2007). Bu nedenle bölgeyi tanımak için bebek ölüm oranlarına da değinmek gerekmektedir. İlde son dört yılda bebek ölüm oranları ciddi bir şekilde azalsa da hala ülke ortalamasının (11.6) üstündedir: 2009, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında bebek ölüm oranları sırasıyla 20.5, 16.9, 16.2 ve 13.3 olmuştur (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13488>, 08 Eylül 2013).

Çukurca'nın geçim kaynağı tarım (pirinç, buğday, arpa, mısır), hayvancılık ve başta Geçici Köy Koruculuğu olan kamu istihdamına dayalıdır. Çeltik, buğday, arpa, mısır başlıca tarım ürünleridir. Üretim aile ihtiyacını karşılayacak düzeyde kalmakta, pazara yönelik üretim yapılamamaktadır. İlçede herhangi bir sanayi tesisi bulunmadığı gibi ciddi anlamda esnaf ve sanatkâr kesim de mevcut değildir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kültürel değişme farklı teorik perspektif taşıyan sosyal bilimlerden farklı vurgular, yaklaşımlarla ele alınmış ve tanımlanmıştır. Bu araştırmada ise kültürel değişim, Malinowski'nin ifade ettiği gibi "*Bir cemiyetin mevcut düzenini yani sosyal, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe dönüştürmesi*" anlamında kullanılmıştır (Malinowski, 1961, s. 1). Buradan

hareketle, bu araştırma ile Çukurca ilçesinin demografik yapısında, idari kurumlarında, üretim ve tüketim maddeleri ile bunların dayandığı ekonomide, toprağa yerleşme ve iskân tarzında, inanç ve inanışlarında, gelenek ve göreneklerinde ve eğitimde meydana gelen değişimlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Kısa bir ifadeyle araştırmanın amacı ilçenin dünden bugüne yaşadıklarını anlatmak, değişim sürecindeki köşe taşlarını ortaya koyabilmektir.

Çukurca örneğinde ele alınan kültürel değişim, aslında bir yerde, sıkıntılı bir sürecin resmedilmeye çalışılmasıdır. Çukurca'nın nüfus yapısında tarihsel açıdan nasıl bir değişim meydana gelmiştir? Çukurca, geçmişten günümüze, ülkenin bir köşesinde her şeyden ve her yerden bağımsız bir yer midir? Osmanlı'nın son yıllarından Cumhuriyetin ilk yıllarına ve bugüne Çukurca'da neler yaşanmıştır? Aşiret yapısı ve ağalığa dayanan yönetim sistemi ne kadar ve nasıl değişmiştir? Eğitim öğretim alanında yaşanan değişimler hangi seviyede ve nasıl olmuştur? Yöresel adet ve inanışlarda ne gibi değişimler yaşanmıştır ve bu değişimlerde belirleyici unsur ne olmuştur? Sınırdaki bir kasabanın üretim ve tüketimi iç ve dış politikalara göre nasıl değişmektedir? Üretim ve tüketimde sınır ticareti ve/veya sınırdan yapılan kaçakçılığın yeri nedir? Tüm bu soruların ışığında dünden bugüne Çukurca hangi dönemsel değişimleri yaşamıştır ve bu dönemlerin ortaya çıkmasındaki ana etkenler nelerdir? Bunlara benzer soruların cevaplandırılması araştırmanın belli başlı amaçlarındandır.

Gerek iç gerekse dış dinamiklerin etkisiyle artan bir şekilde değişen Türkiye'de, özellikle son 25-30 yılda (1985-2008) yaşanan değişimleri anlamak, geleceğe yönelik yapılması gerekenleri belirlemek açısından giderek daha da fazla önem kazanmaktadır. Bu nedenle neyin, nerede, ne zaman, nasıl, neden ve ne kadar değiştiğini bir bütün olarak ele alan araştırmalara gün geçtikçe daha fazla ihtiyaç duymaktayız. Bu husus kültürel değişim konusunun önemini daha da artırmaktadır. Diğer yandan araştırma alanının kendisine has özellikleri, bu araştırmayı önemli kılan unsurların başında gelmektedir. Hakkâri'nin nüfusu en az, ekonomik olarak en az gelişmiş, okuma yazma oranı en yüksek ilçesi olmanın yanında Çukurca'yı önemli ve özgün kılan birçok özellik mevcuttur. Bu özelliklerin başında: İlçenin sınır hattında yer alması, terör dolayısıyla köylerin boşalması ve yaşanan iç göç sürecinin ilçe merkezinin nüfus yapısını değiştirmesi, aşiret yapısının bölgedeki ve sınırın diğer tarafındaki etkileri, komşu ülkedeki siyasal değişimler gibi konular gelmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmada ana veri olarak görüşmeler ve gözlemler yoluyla elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Araştırma yönetiminin tasarımı sürecinde, bir anket çalışması ile istatistiki bazı verilerin elde edilmesinin muhtemel katkıları üzerinde de durulmuştur. Ancak, anket uygulamasının insanlarda farklı yorumlara neden olabileceği (anket çalışmasının başka bir nedenle yapıldığı vb.), uygun anketör bulunmasında güçlük yaşanacağı ve güven ortamı yaratılmadan sorulacak sorulara samimi cevap verme oranının düşük olacağı düşünüldüğünden anket çalışmasının araştırmaya faydadan çok zarar vereceği kanaatine varılmıştır. Araştırma sürecinde ilki Aralık 2006'da, sonuncusu da Temmuz 2008'de olmak üzere aralarında siyasetçi, köylü, ağa yakını, işçi, memur, doktor, din görevlisi, esnaf da bulunan farklı kesimlerden biri kadın toplam 14 kişiyle, etik ilkeler çerçevesinde "*bilgilendirilmiş rıza (informed consent)*"ları alınmak suretiyle, yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada, alanda bulunma süresi ve görüşülen kişilere doğrudan sorular yöneltmenin sakıncaları düşünülerek enformel sohbet tarzı görüşme tekniği kullanılmıştır. Kümbetoğlu'nun da belirttiği gibi enformel sohbet tarzı görüşme tekniği "*Belirli bir zaman için bir yerde kalabilen ve gereken bilgiyi tek bir görüşmeden elde etmeye dayanmaksızın inceleme yapanlar için yararlıdır. Diğer görüşme tekniklerine göre çok daha fazla zamanın alanda geçirilmesi gerekir*" (Kümbetoğlu, 2005, ss. 73-74).

Enformel sohbet tarzı görüşme tekniğinin özellikleri de dikkate alınarak yapılan görüşmeler için yapılandırılmış soru formu hazırlanmamış, görüşmeler sohbet havası içerisinde geçmiştir. Ancak yine de araştırmacı, kendisine, araştırdığı konunun ana hatlarını hatırlatacak, kültürel öğeler üst başlığında toplanabilecek, temel çalışma soruları belirlemiştir. Sohbet esnasında, görüşülen kişilerin anlatmaya hevesli oldukları konular dikkatle dinlenmiş ancak görüşmenin araştırmanın odak noktasından sapmaya başladığı düşünüldüğünde sorulan sorularla sohbete yeni bir yön verilmiştir. Görüşmelerin çoğu görüşülen kişilerin evinde gerçekleştirilmiş, geri kalanlar da ortak alan olarak kullanılan mekânlarda yapılmıştır. Yapılan görüşmelerin ses ve görüntü kaydı yapılamamış, görüşmeler deftere not edilmiştir. Araştırma alanın kendinden kaynaklanan özelliği nedeniyle ses ve görüntü kaydı yapılması yönünde bir talebin uygun görülmeceği düşünülmüş ve bu nedenle görüşülen kişilere ses ve görüntü kaydı yapılması yönünde bir talepte bulunulmamıştır. Alanda erkek araştırmacı olmak, araştırma esnasında erkek nüfusla diyalog kurmakta büyük avantaj sağlamıştır. Ancak bu avantajın yanında, kadınlara yaklaşımı oldukça fazla kısıtlamış, araştırmanın bu yönünün eksik kalmasına neden olmuştur.

Araştırma alanı olarak bakıldığında, bu bölgeye ilişkin niteliksel araştırma yöntemine dayalı sosyal araştırmaların eksiliği araştırmayı güçleştirmiş, araştırmacıyı örnek bir çalışmanın deneyimlerinden faydalanma şansından mahrum bırakmıştır. Diğer yandan bu durum araştırmacıyı, araştırma alanına yönelik kalıp bilgilerden kaynaklanan olası bir önyargıyla yaklaşma ihtimalinden de uzak tutmuştur. Bu durumun, araştırmacı için farklı bir kültürü barındıran araştırma alanının, bu özelliği ile kültür aşırı yaklaşımı yakalama imkânını da sunduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmada, görüşmelerin yanı sıra Hakkâri ve Çukurca'yı kapsayan bir arşiv araştırması da yapılmıştır. Özellikle Osmanlı Arşivleri bölgenin tarihi, Nasturilerle Kürtler arasındaki ilişkiler ve İngiltere, Rusya ve Fransa gibi ülkeler ile Ortodoks ve Protestan misyonerlerin faaliyetleri hakkında ilk elden kaynak olmaları bakımından oldukça faydalı olmuştur. Büyük bölümü Osmanlı İmparatorluğu merkezi yönetiminin vilayetlerle yaptığı yazışmalardan oluşan arşiv kaynaklarının, Osmanlı İmparatorluğun sorunlarla baş etme yolları hakkında bilgi içermesi açısından da oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Görüşmelerin ve arşiv araştırmasının dışında, Çukurca'da kamu görevlisi olarak geçirilen iki yıl boyunca tutulan antropolojik not ve günlüklerden de faydalanılmıştır. Günlük ve notlarda toplanılan gündelik olaylar ve edinilen izlenimler etik kurallar çerçevesinde makaleye yansıtılmıştır. Bu çerçevede makalede yer alan, tarihi nitelik taşıyan şahsiyetler dışındaki şahıs isimleri anonimdir.

BULGULAR

Aile, Soy ve Akrabalık İlişkileri: *Mal-sülale (ucah / kabile)-aşiret*

Çukurca'da küçükten büyüğe mal-sülale (*ucah / kabile*)-aşiret sırasıyla giden bir aşiret ve akrabalık sistemi bulunuyor. Ancak Çukurca merkezinde toplumsal olarak esas ayırım, Köylü-Çukurcalı ayırımına dayanıyor. “Çukurcalı” denildiği zaman herkes biliyor ki kastedilen kişi Çukurca merkezinde oturan (ya da Çukurca'nın merkezinden olan) ve “Ağa yakını” olan birisi. Çukurca'nın köylerinden olanlar “Çukurcalı” sıfatına dahil edilmiyorlar. Bu ayırım sadece şekil anlamında değil, küçükten büyüğe bugün bile büyük çoğunluk bu ayırımın farkında ve buna göre ilişkiler kuruluyor.

Selim: “Önceleri köylüler Iraka tuz almaya gidiyormuş. Buradan sebze, meyve götürüp orada satıp yerine tuz alıyorlarmış. Dönüşte köylü Çukurca'yı gördükten itibaren eşek, katır neyle geliyorsa hemen üzerinden iner-

miş. İnmezse döve döve ilçenin içinden geçirip, kovuyorlarmış. Aslında bu kavgalar—“Çukurcalı” ve köylü iki genç kavga etmişlerdi ve bu kavganın ailelere sıçrama tehlikesi bulunuyordu—neden çıkıyor biliyor musun? Adamlar (“Günyüzülüler” ya da Ağa yakınları) dün köle olanlarla, bugün kahvede yan yana oturmayı kendilerine yediremiyorlar” diyor (Selim Bey, 05 Mayıs 2007, Çukurca). Bu sözler “Çukurcalı-Köylü” ayrımını ve bu ayrımın kökenini oldukça iyi anlatıyor.

İlçe merkezinde, kökeni Piruz Bey'e dayanan sekiz sülale bulunuyor. Ağa bu sekiz sülalenin ileri gelenlerinden seçiliyor. Ağa'nın sülalesinin haricinde kalan diğer yedi sülaleye “Pızağa” deniyor. Ağa ve yedi sülale reisi geçmiş dönemlerde, ağalığın ve aşiretçiliğin çok daha etkili olduğu yıllarda, sık sık bir araya gelir ve gündelik konularda istişarelerde bulunurlarmış.

Köyden ilçe merkezine göçün yaşandığı 1995 yılına kadar Ağa ve Pızağaların haricinde, Çukurca merkezinde üç aile daha bulunuyormuş: Mollalar (Irak'dan gelen Mollalık (din adamlığı) ve Kadılık (hâkimlik) yapmış aile), Hakgüzarlar ve Serhaniler. İlçe ile ilgili karar alınacaksa bu üç ailenin önderleri de toplantılara çağrılıyormuş. 1995 yılından sonra ise köyden gelenlerin ileri gelenleri de bu toplantılara çağrılmaya başlanmış. Bugün herhangi bir konuda (gelenek-görenek vb.) karar alınacaksa: sekiz Ağa ve Pızağalar'dan, dört Hakgüzarlar'dan, bir Serhaniler'den, bir Mollalar'dan ve 11 kişi de ilçe merkezine göç eden köylerin ileri gelenlerinden olmak üzere toplam 25 kişiden oluşan bir toplantı yapılıyor ve bu toplantının sonucunda kararlar alınıyor. Köyden gelip ilçe merkezine yerleşen ailelerin hepsi aynı aşiretten değil. Bu durum böyle küçük bir yerde, alışık olmadık şekilde, farklı aşiretlerin bir araya gelmesi gibi bir durumu ortaya çıkarıyor. Farklı ortamlarda eski karar alma sistemini överken bugünkü durumdan şikâyet edilmesinin nedeni de bu heterojen yapı olabilir.

Yukarıdaki olayda olduğu gibi bir kavga ardından yaşananlar sülale / köylü bağlarını güçlendiriyor ve belirginleştiriyor. Diğer taraftan sadece bu tarz tartışmalar değil bayram ve taziye ziyaretleri de sülalece / aynı köyden olanlarca (sülalenin ve o köyün ileri gelenleri tarafından) yapılıyor. Bayram günlerinde kalabalık gruplar halinde yapılan ziyaretler, ilçeye yabancı olan birisine, kimin hangi sülaleden veya köyden olduğunu ve bu sosyal grupların ileri gelenlerinin kimler olduğunu anlama, öğrenme fırsatı veriyor.

Sülaleden sonraki (bir küçüğü) sosyal yapı ise *mal*. *Mal*, bu bölgeye yabancı birisinin genelde “anladığını sandığı” terimlerden birisi. Çukurca'dan birine “*Mal nedir?*” Diye sorduğunuzda “*Ev manasına geliyor*” cevabını verir.

Ancak *mal* evden daha farklı, hane kelimesine daha yakın bir mana taşıyor. Aşağıdaki diyalogda bu fark daha iyi anlaşılıyor:

- Diyelim ki sizin eviniz var, oğlunuz evlendi sizinkinden biraz ötede bir evde kalmaya başladı (farklı bir mekanda) ama yemekleri beraber yiyip içiyorsunuz, bu tek mal mıdır? Yoksa iki ayrı mal mıdır?*
- Yemekleri beraber yiyip içiyorsak, sadece yatmaya evine gidiyorsa bu tek maldır.*
- Peki, diğer bir soru: Sizin bir eviniz var. Oğlunuz evlendi, sizin evinizde kalıyor, aynı evde kalıyorsunuz. Ancak mutfağınız ayrı, yemekler beraber yenmiyor. Bu nedir? Tek mal mı? Ayrı iki mal mı?*
- Yemekler ayrı yeniyorsa O kendi malını ayırmış demektir. Burada bazen söylenir: “Falanca malını ayırmış, filancanın karısı istemiş malı ayırmışlar” denir.*

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi mal ne ev anlamına geliyor ne de hane. Malda esas olan üretim ile tüketimin ortak olması ya da ayrılmasıdır.

Üretim ve Tüketim: “Her şey, Irak’tan geliyordu”

Çukurca, Hakkari ile arasındaki yolun yapıldığı 1964 senesine kadar, hayvan, hayvansal ürünler ve küçük çaplı tarımsal ürünlerin komşu ülkeye götürülerek burada ihtiyaç duyulan mallarla değiştirilmesi esasına dayanan bir üretim-tüketim geçmişine sahip. Komşu ülke ile yapılan değiş-tokuş önceki yıllardaki ağırlığını yitirse de yolun tamamlanmasının ardından, yine de devam etmiştir. Yaşı ilerlemiş olan Musa Dayı geçmişte komşu ülke ile yapılan ticareti şöyle anlatıyor: “*Her şey, Irak’dan geliyordu. Krallık zamanıydı. İngilizler Irak’ı zengin ettiler, ucuzluk vardı, her şeyi İngilizler getiriyordu, Irak’da bir şey yapılmıyordu.*” Genelde getirilenler yiyecek dışındaki ihtiyaçları. Ancak kuraklık, domuz, süne ve ayıların tarlaları tahrip etmesi nedeniyle kıtlık olursa o zaman hububat da Irak’dan geliyormuş: “*Hububata muhtaç olduğumuzda, domuz, süne, ayı [nedeniyle], ayı her şeyin düşmanı, o zaman hububatı da Irak’dan getiriyorduk*” diyor Musa Dayı (*Kişiler için kullanılan sıfatlar yörede o kişiye hitap şeklinin aynısıdır (Musa Dayı, Mahir Usta vb.), özel şahıs isimleri anonimdir*(08 Ekim 2007, Çukurca).

Irak’a giderken buradan ceviz, mazı (meşe palamudu gibi ancak ondan daha küçük, deri tabakalamada ve yünleri renklendirmede kullanılıyormuş), bıtım (aşılanmamış Antep fıstığı; kavrulup yenilebildiği gibi, sütle karıştırılıp kah-

vesi de yapılabilen, sindirimi kolaylaştıran ve yağından sabun elde edilen bir meyve) yün, yağ (hayvansal) ve diğer hayvansal ürünler götürülüyormuş. Götürülen bu ürünler karşılığında Irak'dan gazyağı, şeker, çay, elbise, lastik ayakkabı, şekerleme vb. ürünler alınıyormuş. Ayrıca bir zamanlar ilçede yaşayan Yahudi ailelerin hem dokumacılık yaptıkları hem de “*Şalu şepik*” denilen yöresel kıyafeti dikip çevredeki yerleşim yerlerine pazarladıkları da anlatılıyor. Bunun dışında, ilçede bir dönem ipekböceği yetiştiriciliği yapıldığı da söyleniyor (Mahir Usta, 26 Eylül 2007). Bunların yanında geçmişte oldukça yaygın bir şekilde yapılan arıcılık bugün az da olsa hala yapılıyor: “*Dedemin 300 kovanı vardı. Şeker, meker kullanmasını bilmezdi—Görüşmenin yapıldığı dönemde glikoz şurubuyla sahte bal imal edildiği ve arının şekerle beslenmesiyle düşük kalitede balın piyasaya sürüldüğü yönünde haberleri yer almaktadır. Bu konuşmada buna vurgu yapılmaktadır—Zaten yoktu da. Ahmet Resul'un 400 kovan, diğerlerinde 10-50 kovan vardı. Bal her şeyden daha boldu. Eski şeyler daha güzeldi, fenni şeyler yoktu*” diyor Musa Dayı (08 Ekim 2007, Çukurca).

Irak'a götürülen ve oradan alınanları anlattıktan sonra Musa Dayı ekliyor: “*Hakkâri ile hiçbir irtibatımız yoktu. [Çukurca] 1953'te ilçe oldu. 1952'de Hakkâri'den yol çalışması başladı. 1965 yılında bitti. Irakla alışveriş [nispeten] kesildi. İhtiyaç için gidilmedi Irak'a*”. Bu sözlerin, ömrünün önemli bir bölümündeki tüm üretim-tüketim ilişkilerini Irak üzerinden kuran birisine ait olduğunu hatırlatmakta fayda var. Hiçbir dönemde, alınan ve verilenler değişse—Örneğin: bir zamanlar hayvan ticareti ya da kaçakçılığı Türkiye'den Irak'a ve İran'a doğru olurken son 20-25 yıldır bunun ters yönde işlediğini belirtmek gerekiyor—veya nispeten azalsa bile sınırın diğer tarafıyla olan alış-verişin bitmediğini söyleyebiliriz.

Benzer şekilde 12 Eylül 1980 döneminde de bir süre sınır güvenliğinin iyice azaltıldığı—Bunun nedeni hakkında elde net bir bilgi olmamakla birlikte, muhtemelen yurdun diğer bölgelerinde ve şehir merkezlerinde daha fazla askere ihtiyaç duyulmasından kaynaklandığı tahminini yapmak mümkün—bu nedenle diğer taraftan mal getirmenin çok rahat olduğu söyleniyor: “*Buradakiler 12 Eylül'ü çok sevdiler, o zaman bu sınırlarda hiç kimse yoktu. Herkes istediği gibi gidip gelebiliyordu. Şeker, un, çay alan istediği kadar getirebiliyordu*” (Mahir Usta, 26 Eylül 2007).

Irak'a değiş-tokuş ya da satış amacıyla götürülen ürünlere bakıldığında hayvancılığın üretimdeki payının büyüklüğü rahatça anlaşılmaktadır. İlçede hayvancılık 1990'lı yılların başına kadar oldukça yaygınmış. Güvenlik endişeleri nedeniyle hayvanların yayla ve meralara çıkarılmaması, hayvancılığı bitme

noktasına getirmiş. Baharda ve yazın hayvanları yaylada otlatmak kadar, kış için ot biçme de hayvancılığın temel gereksinmelerinden. Bir başka deyişle, yetiştirebileceğiniz hayvan sayısını geleneksel olarak sahip olunan yaylalar ve bu yaylalardan kış için biçebildiğiniz ot miktarı belirlemektedir.

Geçmiş yıllarda hayvancılık olarak koyun, keçi ve sığır yetiştiriliyormuş. Sığır hem gübresinden faydalanmak hem de tarla bahçe işleri (gücünden faydalanmak amacıyla) için besleniyormuş. 1900'lü yılların başında ilçede dokuz sürü varmış. Her bir sürüde 200-400 arasında hayvan bulunuyormuş. Musa Dayı "*Tabi o zamanlar ilçenin arazisi daha büyüktü*" diyor. O'nun söz ettiği bu fazla arazi ülke sınırının çizilmesinin ardından Irak tarafında kalmış olan, yöre halkının geçmişten gelen kullanım hakkına dayanarak kendilerine ait olduğunu söyledikleri bir bölge. İki ülke arasında sınırın resmen belirlenmesinin ardından bir süre daha Çukurcalılar bu arazileri kullanmaya devam etmişler. Bunda sınırın diğer tarafında kalan ve bir kısmı Çukurcalıların akrabası olan Iraklıların, Çukurcalıların bu haklarına saygı duymalarının da önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bugün artık bu geçmişte kalmış, ancak yine de yeri geldiğinde "*Bizim arazimiz aslında şuraya kadar*" diye eklemeyi ihmal etmiyorlar.

Akrabalarının bir kısmı sınırın diğer tarafında kalmış olan ve yıllardır ihtiyaçlarını sınırın diğer tarafından yapılan değiş-tokuşla veya satın alma yoluyla karşılayan insanlar için, hele ki ihtiyaç duydukları mallar diğer tarafta çok daha ucuz iken, ülke sınırının çok önemli olmadığı söylenebilir. Bu nedendir ki Çukurcalılar sınırdan yapılan bu alış-verişe "*kaçakçılık*" demiyorlar, onlar için bu "*Sınır ticareti*". Kaçakçılık ise daha çok sınırdan geçirilen malların niteliği ile ilgili bir şeyi ifade etmektedir. Örneğin sınırdan yasadışı olarak ve şahsi / ailevi ihtiyaçlar için geçirilen un, şeker ve çay "*Kaçak*" olarak tanımlanmıyor (Bazı malların 2007 ve 2008 yıllarında sınırın her iki tarafındaki fiyatları için bkz. Tablo 8). Şahsi /ailevi ihtiyaçları aşan her türlü mal ile silah, uyuşturucu ve mazot ise "*Kaçak*" olarak nitelendirilmektedir. Buna bir çeşit meşrulaştırma da denebilir. Bu nedendir ki Çukurcalılar, katır üzerinde sınırdan kaçak olarak ülke içine sokulmaya çalışılan şeker, çay, pirinç gibi malların yakalanması neticesinde yasal işlem yapılmasına anlam veremiyorlar.

"*Çukurca'nın [sınır kapısının açılmasından veya sınırın gevşetilmesinden] başka kurtuluşu yoktur, herkes dönmüş böyle oraya [Irak sınırına] bakıyor*" diyor Bakkal Cafer Dayı (16 Şubat 2007, Çukurca). Gerçekten de Çukurca'da her kimle konuşursanız konuşun herkes ilçenin geleceğinin sınır kapısının açılmasına bağlı olduğunu ifade ediyor. Aslında bir zamanlar bir sınır

kapısı da açılmış ancak faaliyete geçememiş. Mazhar Bey'in anlattığına göre ilk başvuruyu 1989 yılında Belediye Başkanı ve muhtarlar birleşip beraber yapmışlar. Başvuruları Türkiye tarafından kabul edilmiş. Hakkâri Valiliği Irak'daki komşu şehrin Valiliğine yazı yazmış, Valilik de Başkentlerine bu talebi iletmış. Ancak Irak bu teklifi kabul etmemiş. Ardından 1990 yılında Körfez Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler Irak'a ambargo uygulamaya başlamış. Sıkıntı çeken Irak hükümeti, Çukurcalıların Irak'ta kalan akrabalarından bir heyet oluşturmuş ve Çukurca tarafına göndermiş. Mazhar Bey: *"Ben annemi de aldım, 30 yıldır akrabalarını görmüyordu, görsün diye"* (10 Temmuz 2008, Çukurca). Görüşmelerde Irak, bu bölgede bir sınır kapısı açılmasını talep etmiş. Bu sefer de BM kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle Türkiye bu teklifi geri çevirmiş.

1997 yılına gelindiğinde Çukurcalılar tekrar bir girişimde daha bulunmuşlar. Bu yıllarda sınırın diğer tarafındaki yerel hükümet de Türkiye de teklifi kabul etmiş. Ancak bu sefer de sınır kapısının yeri ile ilgili sorun çıkmış. Yerel hükümet Zap nehrinin doğusundaki bir alanda güvenliği sağlayamayacağını ifade etmiş. Çukurcalılar nehrin batısında açılacak bir kapının Çukurca'ya hiçbir faydasının olmayacağını aksine Çukurca'yı iyice bitireceğini söylemişler. En son kapının nehrin batısında ama Çukurca'ya yakın bir yerde açılmasına karar verilmiş. Sınır kapıları da yollar da yapılmış ancak kapı hiç faaliyete geçmeden öylece kalmış.

Devlet ve Yönetim: *"Bizim burada çok demokratik bir yönetim varmış... Buradaki ağalar sömürgeci değillermiş"*

Çukurca'da ilçenin tarihine ilişkin anlatılanlar Piruz Bey'in Mir'i bölgeden kovup Çukurca'ya hakim olmasından ibaret. Bir başka deyişle, Çukurcalılar için ilçenin tarihi Piruz Bey dönemi ile beraber başlamaktadır. İlçenin en yaşlıları dahil, Piruz Bey'den öncesine ait bilgi sahibi olan birini bulmak mümkün değil. Ancak ilçenin en yaşlılarından olan Munis Dayı tarafından verilen *"Çukurca İlçesinin Tarihçesidir"* başlıklı, iki sayfadan oluşan notta ilçeye ilişkin ilginç bilgiler bulunuyor. Çoğunlukla sözlü anlatımın aynen yazıya döküldüğü bir üsluba sahip olan tarihçenin, yöre halkından birisinin anlatımına dayandığı anlaşılıyor. Söz konusu tarihçede ilçenin geçmişi ile ilgili şu bilgilere yer veriliyor:

"İlçe merkezi ve yöresinde Mezopotamya medeniyetine ve M.Ö.leri Sümer ve Asurların hâkimiyeti altında kaldığı birçok tarihi eserlere sahiptir. İlçenin kalesinde taştan kesilmiş mer-

divenli yol taştan oyulmuş tek biri 5-6 metre derinlik ve 3-4 metre genişliğinde 4 tane su Sarnıcı ve kalede bulunan taştan oyulmuş binalar şekli ve büyük taş kireçle yapılmış eski bina kalıntılarıyla ile İlçenin kuzeyinde bulunan Berakidan denilen yerde taştan kesilmiş ve kireçle yapılmış dört kanallı su arki ile birçok tarihi eser mevcuttur. Bu eserlerin Asurlar'dan kaldığı sanılmaktadır. Bunlardan sonra Medler ve Perslerin hâkimiyetine girdiği tahmin edilmektedir.

Daha sonraları Emeviler zamanında Emir Şahap adında büyük bir Komutan tarafından fetih edilir. Böylece Emevi Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Daha sonraları uzun bir zaman Abbasiler devletine bağlı kaldıktan sonra Abbasi devletinin yöneticisi Mir adında Kalede bulunan evlerinde şimdiki Dört-yol köyünden Piruz Bey (Feyri) adında bir kişi Mir'in evinde danışman olarak bulunuyordu”

Çukurca, 1500'lü—Piruz Bey'in Çukurca'nın egemenliğini ele geçirdiği tarihe dayanmaktadır. Tarih belirlenirken Ağalar (13 Ağa) sondan başa doğru sıralanmış, ortalama Ağalık yılı belirlenmiş (40 yıl) ve belirli olaylar esas alınmıştır. Dolayısıyla belirtilen tarih kesin değildir—yılların başına kadar Hakkâri Beyliğine bağlı Mir tarafından yönetilmiştir. Hakkâri Beyliği'nin, dolayısıyla da Mir'in gücünü yitirmesiyle birlikte bu yıllardan itibaren egemenlik el değiştirmiştir. Bir zamanlar Mir'in yanında çalışan Piruz Bey kendine sadık adamlarıyla bir plan yapar. Şimdi Irakda kalan Keran, Karten ve Evşen aşiretleri ile Çukurca'dan birer eşi olan Piruz Bey, bu akrabalık bağlarını da ittifak kurmak için kullanır. Tarihçeye göre bu ittifakın temel noktası şudur: *“Tabi bu saydığımız aşiretler [Piruz Bey'in eşlerinin aşireti] hep Abbasi Mir'ine bağlıydılar. Feyri (Piruz Bey) denilen kişi bu aşiret beyleriyle gizlice görüşmeler yapıp bir plan hazırladı. Planda Mir'i Çukurca'dan çıkaracağız, Evşen aşireti kendi kendine ve bulunduğu mıntıkalara hüküm edecektir. Hiç kimse birbirinin içişlerine karışmamak şartıyla dış güçlere karşı hep birlikte olacağız. Bu şekilde aralarında bir anlaşma yaptılar.”* Bu anlaşmaya dayalı yapılan planın ardından Mir Çukurca'dan gönderilir ve bundan sonra Hakkari kalesinde yaşar, ilçeye Piruz Bey hakim olur (Halim Dayı, 12 Şubat 2007, Çukurca).

Tarihçede Çukurca Ağaları sırasıyla sayıldıktan sonra: *“Yukarıda yazdığım Sait oğlu Evliya bey zamanına kadar halk kendi kendini idare ediyorlardı. İdare şekliyse ağalık ve aşiretçilikti. Sait oğlu Evliya bey zamanı dahil Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devletine kadar hükümete bağlı ve sadık kalmışlardır. Piruz Bey'den ta Sait oğlu Evliya Bey zamanına kadar aşi-*

retçilikle idare edilmiştir.” denilmektedir. Her ne kadar tarihçede Evliya Bey’in torunu H. Ahmet Bey’den sonra ağalık ve aşiretçiliğin sona erdiği ifade edilse de bugün (2008) bile bundan tam manasıyla söz etmek mümkün değil. Herkes ağalığın ve aşiretçiliğin eski gücünü yitirdiğinde hemfikir, ancak tamamen bittiğini söylemek için henüz erken.

2008 yılının Nisan ayında vefat eden son Ağa 1945 yılında Ağalığa seçilmiş. Ağa, Piruz Bey’in oğullarından oluşan sekiz sülaleden birinden seçiliyor. Ağalığa nasıl seçildiği ile ilgili olarak Mazhar Bey “*Piruz Bey’in sekiz oğlundan oluşan sülale büyükleri bir araya gelmişler, O mu olsun? Bu mu olsun? Konuşmuşlar. Yok şunun büyük oğlu mu olsun yoksa küçük oğlu mu? Hep konuşulmuş. Sonunda, vefat eden Ağa’nın büyük oğlunda karar kılınmışlar. Daha sonra aynı aşiretten olan köylerin ileri gelenleri ile Mollalar, Hakgüzarlar ve Serhaniler (Çukurca merkezinde oturan ancak Ağa soyundan olmayan üç aile) biz böyle böyle düşündük, ne diyorsunuz? diye sormuşlar, onların fikirlerini almışlar. Son olarak da Irak’ta bulunan Şeyh Bahaeddin’e sorulmuş, fikri alınmış. O da onay verdikten sonra Ağa seçilmiş*” (Mazhar Bey, 10 Haziran 2008).

Çukurca’da geçmişte bölge ile ilgili günlük hayata ilişkin tüm kararlar ağa ve sülale (*ucah / kabile*) reislerinin bir araya geldiği toplantılarda alınır. “*Divanhane*” denilen bu toplantılarda günlük konular hakkında istişareler yapılır ve kararlar alınır. Mazhar Bey: “*Bizim burada çok demokratik bir yönetim varmış, öyle diğer taraflar gibi halka zulüm eden bir yönetim yokmuş*” diyor ve ekliyor “*Buradaki ağalar sömürgeci değillermiş, bir Urfa’daki ağalar gibi yüzlerce dönüm arazisi de yokmuş bizim ağaların, hatta ağa’nın geleni gidene çok olur, yemek yedirmesi gerekir bu gelenlere diye bazı aileler birkaç dönüm arazilerini ağa’ya bağışlamışlar*” diyor (Mazhar Bey, 10 Haziran 2008).

Bugün de benzer toplantılar yapılıyor ancak alınan kararlar genellikle örf ve adete—Taziye nerede ve nasıl kabul edilmeli; düğün kaç gün olmalı ve nasıl yapılmalı, misafirler para mı? Yoksa yardım mı getirmeli vb. Söz konusu kurulun nasıl teşkil edildiği “*Aile, Soy ve Akrabalık*” bölümünde ele alınmıştır—yönelik kararlar ile hukuksal ve siyasal alanın dışında kalan ya da kalabilecek—Doğrudan soruşturma yapılmayıp, takibi şikâyete bağlı suçlar ile kanunlarla belirlenmemiş durumlar, olaylar. Örneğin iki farklı aileden gencin yaralamaya varmayan kavgasını yatıştırmak, kavganın büyümesine, aileler arasında bir husumete dönüşmesine engel olabilecek nitelikteki kararlar. Bir başka örnek de Çukurca’daki sürülere kimin çobanlık yapacağı vb.—nitelikteki kararlar. Her ne kadar bugün tüm alanlarda karar almasa da (ya da

hukuki düzenlemeler nedeniyle/sayesinde karar almasına gerek kalmasa da) ağa ve sülale reislerine dayanan bu karar alma mekanizmasının geçmişten gelen bir yönetim alışkanlığına işaret ettiği görülmektedir. Tarihçede yönetim şekli olarak belirtilen “*ağalık ve aşiretçilik*” ile kastedilenin de bundan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Geçmiş dönemlerde ağa'nın ve kabile reislerinin potansiyellerine göre farklı güç dengeleri ortaya çıkmış olabilir. Bununla ilgili net bir bilgi veya anlatım bulunmuyor. Ancak “*ağalık ve aşiretçilik*” denilen yönetim sisteminin Çukurca'daki bugünkü halinde: Otoriter bir ağanın varlığından ziyade, toplumun farklı kesimlerinden birer temsilcinin katıldığı, toplumsal düzeni sağlamaya çalışan bir kurulun ve bu kurula başkanlık eden bir ağanın yönetiminden bahsetmek daha doğru olacaktır.

Genellikle ülkenin doğusunda seçimlerde aşiretin ortak kararına göre hareket edildiği düşünülür. Bu genellemenin, (en azından) Çukurca'da geçerli olmadığını söylemek mümkün. Aynı aşirete mensup Çukurca merkezinde yerel seçimlerde rekabet sülaleler (*ucah / kabile*) arasında yaşanırken, genel seçimlerde de ilçe merkezinde ve köylerde farklı siyasi tercihlere oy verilebiliyor. Herhangi bir siyasi partiye üye olmak ya da o partiden aday olmak, söz konusu partiye uzun yıllar boyunca bağlı kalınacağı anlamına gelmiyor. Yerel seçim sonuçlarına bakıldığında: Genellikle iktidardaki partiden aday olanların belediye başkanlığını kazandığı ya da kazanması muhtemel adayların iktidardaki partiden aday olmayı tercih ettikleri yahut halkın iktidardaki partiden aday olanlara oy verdiği yorumlarından biri yapılabilir. Kanımca bu yorumlardan en güçlüsü: güçlü sülalelerin desteğini alabilmiş, kazanması muhtemel adayların iktidardaki partiden aday olmayı tercih ettikleri. Buradan, ulusal düzeydeki siyasi tartışmaların Çukurca'da ikinci planda kaldığı sonucuna varmak mümkün.

Din: “*Köpek ile heykel olan eve melaike girmez*”

Günümüzde Çukurca halkının tamamı Şafi Müslüman. Çukurca'da görev yapan İmam Şakir Bey, “*Yaklaşık olarak 635 yıllarında Şam'a fethedilen Sahabeler'den Abdurrahman isminde bir komutanın kumandasında bir kabilenin buraya yöneldiğini, 637 yılında Çukurca'nın fethedildiğini ve Emir Şaban isminde birinin İslam dinini tanıtmak için geri dönmeyerek burada kaldığını ve böylece Çukurca'nın Müslüman olduğunu*” söylüyor (İmam Şakir Bey, 03 Temmuz 2008).

İlçede bulunan ve şu an cami olarak kullanılan yapı da Fetih zamanından kalmamış ve Fetih'ten önce kilise olarak kullanılmış. Söz konusu yapının gerçekten de o tarihten mi kalma olduğunu bilimsel olarak kanıtlaya-

cak bir veri bulunmasa da binanın yapılırken cami olarak yapılmadığı çok açık. Bina bir biri ardına gelen üç adet kemer bölmeden oluşuyor. Her bölmenin ortasında diğer bölmeye geçmeyi sağlayan bir geçiş bulunuyor. Eski cami 1985 yılına kadar bu haliyle kullanılmış. Bu tarihlerde ilçeye ikinci bir cami yapılması kararlaştırılmış. Caminin nereye yapılması gerektiği ile ilgili bir süre tartışıldıktan sonra eski caminin hemen yanına yapılmasına karar verilmiş. Bir başka deyişle şu an Çukurca'da aynı alanda iki cami bulunuyor. Bu durum ilk bakışta mantığa ters geliyor. Normal olan: ikinci caminin aynı alan içerisine değil de, ilçenin uzak köşelerinden camiye gidiş gelişlerde zorlananlar için yerleşim yerinin nispeten uzak olan bir bölgesine yapılması. İmam Şakir Bey iki caminin aynı alanda yapılmasına karşı olduğunu ifade ediyor ve ekliyor: *“Tamamen yanlış, yapılmış işte, normalde Diyanet kriterlerine göre iki cami arasında 5-6 Km. olması gerekir, Şafi mezhebine göre bir yerde yan yana iki cami bulunuyorsa ve camiler dolmazsa Cuma namazının iade edilmesi gerekir”* diyor (İmam Şakir Bey, 03 Temmuz 2008). Diğer yandan Mahir Usta, ikinci caminin yapılış hikayesini ve nedenini şöyle anlatıyor: *“Bir cami daha yapılacaktı, kimisi dedi şuraya yapalım, kimisi buraya yapalım. Sonra ben, başka yere yaparsak ayrılık olacak, ikilik olacak, küs olanlar farklı camilere gidecek, kimse birbirini görmeyecek, aynı yere yapalım. Sonra karar alındı, aynı yere yapıldı”* (Mahir Usta, 14 Şubat 2008).

Şüphesiz bu örnek, caminin ya da ibadet yerinin, cemaatin ve ibadetin toplumsal rolüne işaret ediyor. Bir köyde, iki aile arasında yaşanan kavga da bu konuda bir başka örnek oldu: Aslında akraba olan iki grup, esasında liderlik çekişmesi özelde ise toprak yolun kullanılması yüzünden kavga etmişlerdi. Silah olarak taş haricinde bir şeyin kullanılmaması olayın geri dönülemez bir hal almasını engelledi. Bir iki hafta sonra olayın taraflarından biri *“Köyde durum, nasıl? Barıştınız mı?”* sorusuna *“Cuma'ya belli olur”* diye cevap vermişti. *“Neden Cuma? Cuma günü ne olacak?”* diye safiyane bir sorunun ardından: *“Camide herkes bir birini görecek, tekrar kavga olmazsa, sorun bitmiştir”* dedi (Köylü, 27 Ağustos 2007). 1985 yılında ilçeye ikinci caminin yapılmasının ardından eski cami yaklaşık 10 yıl boyunca belediye tarafından depo olarak kullanılmış. Ardından 1993-1995 yıllarında tadilatın geçirilerek yeniden cami olarak kullanılmaya başlanmış. En son 2007 yılında tekrar tadilat yapılmış ve bu halini almış.

İlçedeki cami/ler genelde yaşlı ve bazı genç erkek müdavimlerin, Cuma ve bayram günlerinde ise erkeklerin genelinin ibadete katıldığı bir yer. Çoğunlukla vakit namazlarında (Cuma ve Bayram Namazı haricindeki beş vakit namazlar) iki camiden sadece biri kullanılıyor. İmam Şakir Bey'in söyledi-

ğine göre cemaatin kalabalık olmadığı, iki caminin doldurulmadığı bu namazlar, cemaat duvarları çok daha kalın olan ve bu özelliğiyle yazın daha serin olan eski camiyi tercih ediyormuş ve namazlar burada kılıymış.

Önceleri Caminin (kurumsal kişilik anlamında) kayda değer bir tarım alanının olduğu söyleniyor. Hamdi Bey'in anlattığına göre camiye ait bu alan tüm halkın yardımıyla ekilir, biçilirmiş. Elde edilen ürünün bir kısmı imama ve muhtaç olanlara dağıtılır, geri kalanı cüzi fiyata satılır gelirinin bir kısmı cami ihtiyaçları için kullanılır, geri kalanı da imama nakit olarak verilirmiş. Caminin malı olarak bilinen ancak fiiliyatta hazineye ait olan araziye 90'lı yıllarda köyden göç edenler yerleşmişler. Bu göç sadece cami veya ibadet ile ilgili konuları değil ilçenin tüm yaşantısını derinden etkilemiş. İlçenin son 15 yılına yön veren temel etkenlerin başında bu göç geliyor. Yılda bir defa caminin o zaman düz olan çatısında, “*Duat Nebi*” denilen yemek verilirmiş. Hastalıklar, kuraklık vb. gibi kıtlıklardan ve kötülüklerden korunmak için düzenlenen bu yemeğe gelirken, muhtaç durumda olanlar hariç, herkes evinden bir çeşit yemek ve kendi kullanacağı kaşığı getirirmiş. Yemekler bir yere konduktan sonra, herkes getirilen yemeklerden birer kaşık almış, böylece herkes birbirinin yemeğinden yemiş olurmuş. Yemeklerin bitmesinin ardından hep birlikte dua edilirmiş. Tüm Çukurca halkının bir araya geldiği bu vesile ile küsler de barıştırılmış.

Çukurca'da Cuma günlerine ayrı bir önem veriliyor, gündelik işler ve seyahatler Cuma namazına göre ayarlanıyor. Haliyle Cuma günleri cami önü oldukça kalabalık oluyor. Tabi bu “*Kalabalık*” Çukurca'ya ilişkin göreceli bir ifade. Çukurcalı birinin büyük bir şehre ziyareti ile ilgili şu anı bu durumu oldukça iyi yansıtıyor: Her Cuma mezarlıkta Yasin okutturan bir Çukurcalı, büyük bir şehre gider ve bir Perşembe günü cami önündeki kalabalığı görünce günlerden Cuma olduğunu düşünür ve ilçedeki akrabasına telefon açar: “*Bugün Cuma, imamları arabayla alın Yasin okutturmayı unutmayın*” der. Çukurca'daki akrabası önce bugün Perşembe mi? Cuma mı? Tartışması yaptıktan sonra, en son: “*Orada Cuma olabilir ama burada hala Perşembe*” diye cevap verir.

Çukurca'da Mezhep konusunda farklılığı dışarıdan görevleri nedeniyle gelen memurlar oluşturuyor. Çukurca'nın dini konularda ileri gelenlerinden olan Musa Dayı—Musa Dayının ailesi İmadiye'den (Amediye) buraya gelmiş (Çukurca'ya ilk gelen Abdurrahman→Abdurrahman oğlu Molla İbrahim→Molla İbrahim oğlu Molla Nur Muhammed). Dedesi “*Alim*” olarak Çukurca'ya gelmiş, camide müderris olmuş ve burada Kadılık yapmış. Amcası İstanbul'da tahsil görmüş ve Çukurca'da Molla olarak görev yapmış.

Mustafa Dayı'nın anlattığına göre Molla nikah kıymak, hutbe okumak gibi dini görevleri yerine getiriyormuş; Kadı ise buranın Hakim'iymiş, kanunları uyguluyormuş—“Şafilik”i şöyle anlatıyor: “Dört tane Hak mezhep var: Şafi, Hanefi, Hanberi ve Maliki...Aralarında hiç fark yoktur. Hanefi lakaptır, soy isimleridir. Dört mezhep peygamber efendimizin söyledikleri hakkında hemfikirlerdir. Ancak bazı açıklanmayan konularda itilafa düşmüşlerdir.”. “Şafilik”e has bazı inanışlara konu geliyor: “Yaş, ıslak köpekten kaçınırlar, kuru olsa bir şey olmaz. Şafilere nezdinde ıslak köpek necistir (pis ve murdar). Peygamber efendimiz “Köpek emindir, onu sevin” demiştir” diyor ancak hemen ardından “Köpek ile heykel olan eve Melaike girmez” diye ekliyor (Musa Dayı, 08 Ekim 2007).

İmam Şakir Bey de “Hz. Muhammed'ten sonra bazı içtihat imamları çıktı. Bunlar Hanefi, Maliki, Şafi, Hanberi. Türkiye'de çoğunluk Hanefi'dir, Doğu'da Şafi çoğunluktadır. Burası tamamen Şafi'dir. Temele baktığımız zaman farziyatlarda bir değişiklik yoktur. Sünnet'de daha iyi yapıyorum düşüncesiyle bazı değişiklikler vardır” (İmam Şakir Bey, 03 Temmuz 2008). Şafilik'in ayırt edici özelliklerinden bir diğeri de kadın ve erkeğin teması: Her kim olursa olsun bir kadın ve bir erkeğin temasının (el sıkışması vb. dahil) abdesti bozduğuna inanılıyor. Dolayısıyla misafirliklerde ya da karşılaşmalarda el sıkışarak selamlaşmak yerine mesafeli bir duruş söz konusu. Ancak resmi tören vb. durumlarda öğretmen ve diğer kadın kamu görevlileri ile el sıkışma konusunda bir çekince gösterilmiyor.

İki mezhep arasındaki bir diğer farklılık ise abdestin bozulmasına ilişkin inanış. İmam Şakir Bey'in söylediğine göre Hanefilerde bir damla kan bile abdestin bozulmasına yol açabilecekken, Şafilere bu çok daha esnek, İmam Şakir Bey “Bizde çizme hizasına kadar kan olsa da abdest bozulmaz” diyor. Şafilik ve Hanefilik arasında namazın esasları konusunda bir ayrım bulunmasa da Sünnet namazlarında bir takım farklılıklar bulunuyor: “Kıldığımız iki rekat sünnetler Hanefi Mezhebinde dört rekat kılınıyor. Örneğin yatsı namazından sonra kılınan vitr namazı Şafi Mezhebine göre üç rekat olup, iki artı bir kılarlar. Hanefiler üçünü beraber kılarlar” (İmam Şakir Bey, 03 Temmuz 2008, Çukurca). Hanefi ve Şafi mezhebi inanışları arasında dini bayramlar yönünden de bir farklılık bulunuyor: “Kurban kesilmesi, Şafi mezhebine göre ömründe bir sefer kesmek sünnet-i müekkeredir. Hanefi mezhebine göre her sene kesilmesi vaciptir. Farza yakındır. [Farzi Vacip, Sünnet sırasını hatırlatıyor].” (İmam Şakir Bey, 03 Temmuz 2008, Çukurca).

Çukurca'nın bir köyünde “Seyid”ler bulunuyor. İmam Şakir Bey'in söylediğine göre Hazreti Fatma'nın soyundan gelenlere “Seyid” deniyormuş. “Se-

vid"leri, başlarına yeşil poşi bağlamaları nedeniyle tanımak zor olmuyor. Yöredeki Seyidler'in tam kökeni bilinmiyor ama halk genelinde bu sıfatlarıyla anılıyorlar. Halk bu sıfatları nedeniyle ayrı bir saygı gösterse de Seyidler'in halk içinde dini önderlik gibi bir rolleri bulunmuyor. Önceleri çok daha fazla saygı gösteriliyor ve sözleri daha çok itibar görüyormuş. Ancak son yıllarda bunda nispeten bir zayıflama olmuş. İmam Şakir Bey "*Şu an Seyidlikleri üzerinde durmuyorlar, vatandaştan fazla dini yönleri olmadığı için bu yönleri ön planda değil*" diyor (İmam Şakir Bey, 03 Temmuz 2008, Çukurca).

Çukurca'da 1950'li yıllara kadar bir grup Yahudi'nin yaşadığı biliniyor. Sadece Çukurca merkezinde yaşamış olan Yahudiler, başlı başına ayrı bir hayat yaşamaktansa Ağa ve Ağa yakını ailelerin yanında hizmet ederek onlara bağlı ve bağımlı olarak yaşam sürmüşler. "*Herkesin bir Yahudisi vardı*" diyor Beyza teyze. Munis Dayı da "*Bizim Yahudi her yıl babama bir takım şelşepik elbise diker getirirdi*" diye devam ediyor (Munis Dayı, 07 Ocak 2008, Çukurca). İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Yahudilerin tamamı İsrail'e göç etmişler. Ancak iki aile tam olarak bilinmeyen bir tarihte Müslümanlığa geçmiş ve burada kalmışlar. Cevahir Ailesi atalarının Yahudilikten Müslümanlığa geçtiğini biliyor ve bunu başkalarıyla da paylaşıyorlar. Bu paylaşımda, din değiştirmeye ulvi bir nitelik katılıyor. Cevahir ailesinden olan Adan usta bugün dini yönü çok güçlü kişilerin başında geliyor. Bir Çukurcalı "*Millet hasta olunca önce Adnan Ustayaya gidiyor...[Neden? Sorusuna] (dua) okutmak için*" diyor (Hamdi Bey, 18 Haziran 2008, Çukurca). Adnan Cevahir ustanın anlatımına göre: dedesi İbrahim 14 yaşına kadar Irak'ın bir köyünde Yahudi olarak yaşamış, İbrahim bir gece rüyasında Müslüman olacağını görmüş ve bir gece anne babasından habersiz Çukurca'ya gelmiş, "*Mala Haydar*" isminde, dini kişiliği bu civarda yaygın olan nüfuzlu bir imamın "*Eli üstünde Müslüman olmuş*" (Adnan Usta, 05 Şubat 2007, Çukurca).

Birey, Günlük Yaşam ve Alışkanlıklar: "*Buradaki insanlar size güvenmezlerse kendilerini saklıyorlar, tanyamıyorsunuz.*"

Çukurca'da mal, sülale, aşiret sırasıyla giden bir akrabalık sistemi mevcut— "*Aile, Soy ve Akrabalık*" bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır—Bu akrabalık sistemi, bireyin toplumdaki yerini ve kime karşı, kimin yanında olması gerektiğini belirlemede ana etken. Ancak farklı seviyelerdeki sosyal organizasyonlar (*mal, sülale, aşiret*) içerisinde en belirgin olanı, sülale düzeyinde olan, Çukurcalı (Ağa soyundan olan)-Köylü ayırımı. Dolayısıyla bireyin, kimsin? Sorusuna verdiği cevap da bu ayrıma dayanıyor.

Çukurca'da insanların günlük hayatını işsizlik belirliyor. Ne sanayi, ne tarım ne de hayvancılık anlamında bir iş imkanı bulunuyor. İşsizlik, özellikle genç nüfus ve çalışabilecek yaştaki yetişkinlerde çalışmanın değil de çalışmamanın normal olduğu gibi bir anlayışın yerleşmesine neden olabiliyor. Baharda küçük çaplı tarla işleri, baharın sonunda sahip olduğu birkaç hayvan varsa onlar için kışlık ot biçme, sonbaharda odun toplama ve tarlasına ektiği, anca kendi ihtiyacını karşılayacak olan, ekini toplama Çukurcalı bireyin yıllık faaliyetlerini oluşturuyor. Geçici Köy Korucuları ise çoğunlukla yol emniyetlerinde ve ilçenin/köylerin güvenliğini sağlamaya yönelik nöbetlerde görevlendiriliyorlar.

Bu faaliyetlerden odun toplama ve ot biçme genelde erkekler tarafından yapılıyor. Kadınlar ev işleri ve çocuklarla ilgilenmenin yanında televizyon dizilerini izleyerek zaman geçiriyor. Erkekler ise kahvehanelerde okey, 51, domino ve Ramazan ayında sahura kadar devam eden tombala oyunu ile vakit geçiriyor. Bu oyunlarda, karşılıklı rekabetle gittikçe artan müdavimlik gençlerden yetişkinlere herkesi iyice sarmış durumda. Ramazan ayında, sigara dumanından göz gözü görmeyen kahvehanelerde, iftardan hemen sonra para karşılığı oynanan tombalada kaybetmek de bir hırs kaynağı, kazanmak da. Tombalada kimin ne kazandığı ya da ne kaybettiği, Ramazan ayı boyunca dilden dile anlatılıp duruyor, bu aktarımlar oyunlara hırs katan bir diğer faktör.

Çukurca'da tüketimin en fazla olduğu şeylerin başında *tütün* ve *sigara* geliyor. Yetişkin bireylerde sigara içmeyen sayısı yok denecek kadar az. *Tütün* ve *sigara* derken: *tütün* ile kastedilen genelde orta yaşın üstü ve yaşlıların tercih ettiği sarma tütün; *sigara* ile kastedilen ise çoğunlukla yurda kaçak olarak sokulmuş, fiyat olarak oldukça uygun olan ancak insan sağlığına daha fazla zarar verdiği söylenen kaçak sigara. Gözlemlemek her zaman mümkün olmasa da tütün ve sigara kullanımı kadınlarda da bir hayli yaygın. Tütün neredeyse Çukurcalı orta yaş üstü bireylerin kıyafetlerinin bir parçası haline gelmiş. Tütün ve kağıdı, hava alabilecek tarzda tülbent benzeri kumaştan yapılmış kese içerisinde taşınıyor. Kesenin büzgü yapılan baş tarafı, bele sarılan kuşağın bir kenarına sokuluyor, tütün bulunduğu alt tarafı ise yumruk büyüklüğünde kuşaktan dışarıya sarkıyor. Tütün ile birlikte iki şey daha var Çukurcalı için vazgeçilmez olan, (bir yandan tütünü saran Şeref anlatıyor): "*Bize üç şey olsa yeter: biri aha bu (tütünü göstererek), diğeri (şarkı söyler gibi yaparak) türkü, sonra da silah (tüfek)*" (Şeref, 30 Ağustos, Çukurca). Gerçekten bu 3T'den (*Tütün, Türkü, Tüfek*) biri olan silah, geçmişten beri bu bölgede yaşayan insanların vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş.

Uzun yıllar Çukurca'da çalışmış, onlarla içli dışlı olmuş bir memur Çukurcalıların otoriter bir ailede yetiştiklerini bu nedenle otoriteye daha doğrusu güce boyun eğdiklerini ifade ediyor. Ardından aile içindeki bu kültürleşme sürecinin toplumsal hayata yansımada, devletin de güçlü olması gerektiğini, devletin otoritesindeki zayıflığın hukuka karşı gelmeye neden olabildiğini belirtiyor (Güven Hoca, 01 Temmuz 2008, Çukurca).

Çukurcalılarda “Batıdakilere” ilişkin önyargılar bulunuyor. Çukurcalıya göre: Batıdakiler “Doğu insanını—yani kendilerini—küçük görüyorlar”; “Batıda maddi sıkıntı çeken yok ve herkes iş gücü sahibi”; “Batı ile Doğu gelenekleri arasında çok büyük farklar var”; “Batıdakiler namus değerlerine kendileri kadar önem vermiyorlar”. Batı’ya ilişkin bu yanlış ve önyargılı algılamının temelinde Batı’yı sadece televizyonlardan ve başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere çalışmaya gidenlerin anlatımlarından tanımak yatıyor. Bunun dışında özellikle Batının zenginliğine ilişkin kanaatlerin oluşmasında ana etkenlerden biri farklı illerden, firma ya da şahısların, gayet iyi niyetlerle, koliler halinde gönderdiği yardımlar. Bir aşamadan sonra hem bu yardımların hangi kritere göre dağıtıldığı (yetkililer aileler arasında ayırım yapmakla suçlanabiliyor) hem de yardımın niteliği ve niceliği sorgulanır hale geliyor. En önemlisi ise yardımın gönderildiği yerde yani “Batıda gönderilen malzemelerden daha nicelerinin olduğu”na yönelik bir düşünce oluşuyor.

2008 Yazının başında bir memurun Batı’da farklı iki ilde yapılan düğününe 30 kadar Çukurcalı katılmıştı. Düğün sonrasında Çukurcalılar düğündeki adetlerin ne kadar kendilerinininkine benzediğini gördüklerinde oldukça şaşır-dıklarını, karşılıklı yaş grupları arasında çok güzel dostlukların oluştuğunu ifade ediyorlardı. Yeni evlenen memur ise düğüne gelen Çukurcalıların halaylarıyla ve varlıklarıyla düğüne renk kattıklarını, karşılıklı iki tarafın da aslında aralarında o kadar da fark olmadığı kanaatinde hemfikir olduklarını gözlemlediğini ifade etmişti.

Batıya karşı oluşmuş olan önyargılar, Çukurcalıların özellikle Batılı memurlarla olan ilişkilerinde belirgin hale geliyor. Sizin samimiyetinize inanana kadar arada adı konmamış bir duvar bulunuyor. İlişkiler bir şekilde kurulu-yor, oturup konuşuluyor ama kafalarında size dair şüphe bulunduğunu, bir şekilde sezmek, anlamak mümkün. Güven Hoca bu yöndeki gözlemini şu şekilde anlatıyor: “Buradaki insanlar size güvenmezlerse kendilerini saklı-yorlar, tanıyamıyorsunuz. Bir de size güvenmiyorlarsa yaptığınız her şeyde art niyet arayabiliyorlar. Tıpkı aşıda—Güven Hoca, yöre halkı içerisinde yayılan çocuklara ve kadınlara yapılan aşının kısırlaştırma amacıyla yapıldığı yönündeki dedikoduya vurgu yapıyor—olduğu gibi.” (Güven Hoca, 01 Temmuz 2008, Çukurca). Ancak bu aşılama bir duvar değil. Sizin onlara ve

onların adetlerine gösterdiğiniz saygıyla doğru orantılı bir zaman dilimi içerisinde aradaki duvar da ortadan kalkabiliyor. Bu tür önyargıların oluşmasının ve bu önyargılardan daha kısa sürede kurtulamamanın en büyük nedenlerinin başında Çukurca'da görev yapan memurların *bekar* ya da *evli-bekar*—Evli ancak çeşitli gerekçelerle ailesini Çukurca'ya getirmemiş/getirememiş olanlar—olmaları yatıyor. Bu durum farklı kültürden kadınlar, aileler arasında bir ilişki kurulamamasına, dolayısıyla ilişkilerin kuvvetli bir yönünün eksik kalmasına neden oluyor.

Çukurca'daki genç erkekler yazları başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere ve turistik yerlere çalışmaya gidiyorlar. Bu Onlar için, aynı zamanda, Çukurca'dan çıkış, Çukurca'dan farklı bir yerleşim yerini görmek amacını da taşıyor. Çukurca'daki sosyal gruplar arasında en sıkışmış durumda olanı ise genç kızlar. Onlar için, üniversiteyi kazanmak dışında, Çukurca'dan farklı bir yer görme şansı pek bulunmuyor. İlçede bulunan *Mehmetçik Dershane-si*—Garnizon Komutanlığı tarafından işletilen ve toplumsal gelişimi destekleme amacıyla açılan, ücretsiz üniversite hazırlık kursunun verildiği dershanedir. 2007-2008 dönemi itibariyle 100'e yakın öğrencisi vardı—bu anlamda özellikle genç kızlar için büyük avantaj. Ancak yine de, her ne kadar vaat eden öğrenciler olsa da, lise düzeyindeki eğitimin arzu edilen seviyede olamamasının da etkisiyle üniversiteye gitme oranı oldukça düşük.

Gelenek Görenek

Taziye: Mazereti olmayan bir gelenek

Çukurca'ya dışarıdan gelen ve bir süre Çukurca'da yaşamış birisinin gelenek-görenekler anlamında en çok ve ilk bakışta dikkatini çeken, ona farklı geleni, taziye veya taziye ziyaretleridir demek fazla abartı olmaz. Şüphesiz hemen her bölgede, ölenin ardından yakınlarının acılarını hafifletecek gelenek-görenekler ve farklı dini uygulama ve inanışlar vardır. Çukurca'yı (ya da benzer şekilde yurdun bu bölgesini) bu anlamda farklı kılan şey: Taziye ziyaretlerine oldukça fazla önem verilmesi, uzak-yakın, tanıdık-tanımadık hemen herkesin taziyeye mutlaka ve mutlaka gitmeleri. Taziye'nin nerede, ne zaman olduğu ya da vefat edenin yakınlığı çok önemli değil. Vefat edeni ya da onun yakınlarını bir şekilde tanıyor, tanşıyorsanız, bir gün bir yerde birer çay içmişseniz bu taziyeye gitmeniz gerektiği anlamına gelir. Kısaca söylenecek olursa taziyenin hiçbir mazereti yoktur ve taziye ziyaretine gitmek için, çok uzak da olsa, şahsı ya da yakınlarından birini tanıyor olmanız yeterli.

Taziyeye verilen önem Çukurca'daki evlerin mimarisinden de anlaşılıyor. Evlerin genel alanı ne kadar olursa olsun, evin bir odası mutlaka diğerlerin-

den oldukça büyük yapılıyor. Çoğu evde bu odalarda koltuk vb. eşya da bulunmuyor. Bu durumu, ilk bakışta maddi yetersizlik ile açıklama yanlısına düşülebiliyor. Ancak zamanla anlaşılıyor ki esasında bu oda başta taziye ziyaretleri olmak üzere diğer önemli günlerde çok sayıda misafiri ağırlamak için büyük yapılıyor ve koltuk vb. yerine yer minder ve yastıklarının bulunması da odaya mümkün olan en fazla misafirin sığabilmesi amacını güdüyor. Evleri devlet tarafından yaptırılan köylülerden biri yeni evlerinden memnun olduklarını söyledikten hemen sonra “ama” diyor ve devam ediyor “Bizim geleneklerimize uygun değildir, odaları çok küçük, taziye filan olduğu zaman odaya kimse sığmıyor, bizim için zor oluyor” (Reşit Bey, 01 Haziran 2008, Bağlar Köyü).

İlçedeki kabile reisleri Ocak ayında toplanarak, kadınların daha önce olduğu gibi evlerde, erkeklerin ise belirlenecek ortak bir mekanda taziye kabul etmesi yönünde bir karar aldılar. Şubat ayından itibaren de erkekler taziyele-ri ilçe merkezindeki bir binanın iki odası birleştirilerek oluşturulmuş bölü- münde kabul etmeye başladılar. Taziye ister ortak bir mekanda kabul edilsin, isterse evlerde vefat edenin ailesi beş-altı gün kadar kendi evine gitmiyor. Hamdi Bey bundaki amacın, ölenin yakınlarını onlara vefat eden kişiyi hatırlatacak her türlü nesneden mümkün olduğunca uzak tutarak fazla acı çekme-lerine engel olmak olarak açıklıyor. Bu süre içerisinde her gün başka bir yakın akrabasının evinde kalınıyor, yemekler o evde yeniyor ve her gün taziye ziyareti o gün kalınacak evde (şu anki haliyle erkekler için “Taziye oda- sı”nda) kabul ediliyor.

Taziyeye gelenin statüsü taziye odasındakilerden daha büyük ise herkes aya-ğa kalkıyor, misafir vefat edenin yakınlarına başsağlığı diliyor, herkesle tokalaştıktan sonra statüsüne uygun bir yere oturuyor ya da statüsüne göre kendisine gösterilen (verilen) yere oturması isteniyor. Dolayısıyla o esnada odada bulunun statüsü en yüksek kişi odanın en prestijli mekanına oturuyor. Bu yer kapıdan girişte tam karşıda, odadaki ve odaya giren çıkan herkesi görebilecek nitelikte bir konum. Bu öyle bir nokta ki hiçbir işareti olmasa da herkesçe neresi olduğu gayet iyi biliniyor. Oturma şekli olarak bağdaş kur- mak vb. gibi fazla yer kaplayan oturma şekillerinden ziyade diz üstü oturma şekli tercih ediliyor ya da zaten daha fazlası için yer bulmak da mümkün olamıyor.

Herkes yerini aldıktan sonra “Nasılsınız? İyi misiniz?” sorusuna “Allah razı olsun, iyiyiz” şeklinde cevap verilirken, bu esnada bu bölgeye has bir şekilde sol el kalp üzerine getirilir, yerden neredeyse tamamen kalkarcasına doğru- lunuyor. Tüm bu tarz ziyaretlerde, ister yerde oturulsun isterse koltuk veya

sandalyede selamlamak için eli kalbe götürüp doğrulma hareketi mutlaka yapılıyor. Yolda, karşıdan gelen biriyle selamlaşırken de baş hafif eğilip, el kalbe doğru getiriliyor. Herkesin yerini almasının ve selamlaşmanın ardından, kısaca hal hatır da sorulduktan sonra odada bulunan bir kişi tarafından (varsa imam, yoksa dini bilgisi olan birisi, taziye odasında bu tarz birinin mutlaka bulunması gerekiyor) misafirler fatiha suresi okumaya davet ediliyor. Bunun ardından ikili sohbetler ya da genel bir sohbet gelebiliyor. Taziye gelenlere çay bardağında soğuk (yaz kış aynı) oralet ikram ediliyor (Oralet, tüm toplanmalarda pratik bir ikram olmasıyla tercih ediliyor. Daha önceleri şekerli sudan ibaret olan şerbet ikram ediliyormuş). Oralet içilmesinin ardından bir beş dakika kadar daha oturuluyor ve müsaade istenip kalkılıyor. Taziye yeni gelecek olanlara yer açmak için toplam ziyaret süresi 15 dakikayı geçmiyor. Toplam taziye süresi beş-altı gün, en fazla bir hafta kadar sürüyor. Ancak Çukurca Ağa'sının vefatının ardından taziye gelenlerin çokluğu hatta Irak'dan gelenlerin de olması nedeniyle taziye 10-15 gün kadar sürmüştü.

Düğünler: “Bu saz çıktı, eski halaylar kalmadı, üç beş halay çeşidi kaldı şimdi”

Düğünler, Türkiye genelinde olduğu gibi genellikle Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında yapılıyor. Kına gecesi ile beraber iki gece bir gündüz süren düğünler Cuma akşamı başlayıp, Cumartesi gecesi sona eriyor. Düğün merasimi yaklaşık bir tam gün sürüyor. Daha önceleri sadece sonbaharda yapılan düğünler için bir yıl kadar hazırlık yapılması gerekirmiş. “*Halk fakirdir, pirinci kaldırmadan düğün yapmak imkansızdır, şimdiki gibi değil, [önceden] hiç dükkân yoktu. Şimdi [düğün hazırlıklarını yapmak için] altı ay bekleniyor. Çukurca'da böyledir, ama Yüksekova'da bir ayda düğün olur*” (Adnan Usta, 05 Şubat 2007, Çukurca).

İlçede bir vefat varsa, taziye ziyaretleri devam ediyorsa düğün yapılmıyor. Vefatın ardından bir iki ay geçmesi bekleniyor. Ancak bunda asıl etken ölenin kim olduğu, ölümün nasıl meydana geldiği. Bir başka deyişle yaşlı birinin vefatının ardından çok fazla beklenmiyor ama beklenmedik ve trajik ölümlerde bu süre uzuyor. Buraya özgü makul bir sürenin ardından vefat edenin yakınlarından izin alınıyor, alınan izin ileri gelenlerle paylaşılıyor, onların da usulen de olsa fikri alınıyor ve düğün ancak bundan sonra yapılabiliyor.

Geçmişten bugüne düğünlerle ilgili en bariz ve ilginç değişim düğün sürelerinde yaşanmış. İlçenin ileri gelenlerinden ve bir sülalenin reisi olan Akif Bey ile yaptığımız sohbette “1978 yılına kadar düğünler üç gün sürüyordu,

sonra bir karar aldı, o zamanki bizim büyüklerimiz, dediler üç gün çok uzundur, düğünler iki gün olsa yeter. Bu tarihten sonra süre iki güne düştü. 1995 yılına kadar böyle devam etti. 1995 yılında bizler (sülale reisleri ve köylerin ileri gelenleri) bir araya geldik ve düğün süresini bir güne düşürdük” diyor. Ardından bunun nedenini de açıkladı. Zamanla ilçe nüfusunun artması nedeniyle dışarıdan gelenleri barındırmak ve üç gün dört gece boyunca misafir etmek düğün sahibine büyük yük olmaya başlamış, bu nedenle iki güne düşürülmüş. 1995 yılında değişikliğin nedeni de yine benzer bir düşünce. 1995 yılında köylerden ilçe merkezine yaşanan göç nedeniyle ilçe merkezinin nüfusu neredeyse iki katına çıkmış. Buna maddi imkansızlıklar da eklenince düğün yapanlar çok zorlanmaya başlamışlar. Sülale reisleri ve köylerin ileri gelenler duruma çare olarak düğün süresini bir gün kısaltmışlar.

Düğünlerle ilgili sülale reislerinin aldıkları kararlar sadece süreyle kısıtlı değil. Sülale reisleri ve ileri gelenler düğünlerde çekilen halayların kız-erkek karışık mı yoksa ayrı mı olması gerektiği; düğüne gelen davetlilerin düğün sahibine para mı yoksa başka bir şey mi getirmesi ve bunu nasıl sunması gerektiği konularında da kararlar almışlar. Önceleri düğünlerde kız ve erkekler ayrı ayrı halay çekiyormuş. “Bizde hiç beraber halay çekme olmadı, hep ayrı ayrı, o bir tek Günberi’de var, orada hep kız erkek karışık halay çekerler, zaten Çukurca’nın hepsi akrabadır, köyden gelenler olunca, buranın adetleri, düzeni bozuldu” diyor Musa Dayı’nın oğlu. Bir ara kız-erkek karışık halay çekmeye başlamışlar, köyden ilçe merkezine göçle beraber artık düğünlere “Yabancılar” da gelmeye başlamış, bunun ardından sülale reisleri kızların ve erkeklerin ayrı ayrı halay çekmesine karar vermişler. Aslında bu kararlar yapılan, niyetin beyanı ve buna karşı yapılacak bir uygulamanın tepki göreceğinin belirtilmesinden ibaret.

Sülale reislerinin aldıkları bir diğer karar da düğün sahiplerine sunulacak hediyenin niteliği ve sunuş şekli. Önceleri her davetli düğüne gelirken maddi imkanına göre bir veya birkaç çeşit yemek yapıp getirmiş. Ancak yukarıda anıldığı üzere nüfusun farklı nedenlerle artması, çok fazla yemek yapılmasını zorunlu hale getirmiş, buna bir evden diğerine yemek taşımanın güçlüğü de eklenince bunun yerine düğün sahiplerine maddi imkanlar çerçevesinde zarf içinde para sunulması kararlaştırılmış. Ardından sonraki yıllarda, bazı zarflar boş çıkmaya başlayınca, bu paranın zarfın üstüne kişinin adı yazılmak suretiyle sunulmasına karar verilmiş. Bu adet bugün de aynı şekilde uygulanıyor ve “Zarf atmak” deniyor. Düğün yerinde, düğün sahiplerinin bulunduğu masanın yan tarafına bir kutu içerisine zarf bırakılıyor. Zarfın üstünde verenin ismi yazdığı için düğün sahibi kimin ne kadar para getirdiğini öğ-

renmiş oluyor ve zamanı geldiğinde aynı miktarda karşılıkta bulunuyor. Zarf içinde toplanan paralar damadın babasına kalıyor. Damadın babası bu parayla varsa düğün için borçlandığı yerele borcunu ödüyor. Borcu yoksa da isterse hepsini damada veriyor veya bir kısmıyla yeni çifte hediye alıyor, gerisini kendisi kullanıyor.

Mazhar Bey'in söylediğine göre düğün törenlerine ilişkin başka değişiklikler de olmuş:

“Önceleri düğünün ilk gecesini gerdeğe giriliyordu, ertesi sabah damat ne yapmış? O işi yapabilmemiş mi? Damat aslan mı çıkmış? Tilki mi? diye konuşulurdu, bizde kadınların giydiği elbisenin kolları uzundur, levendi denir, kadınlar oyun oynarken mendil gibi sallarlardı, çokta güzel görüntüsü olur, bazen de böyle arkadan bağlarlardı, önceleri erkeklerin elbiselerinde de olurdu, işte gerdeğin ertesi günü eğer levendi bilekten bağlanmışsa bu o iş tamam anlamına gelirdi, yok kolun üstünden bağlanırsa “Damat yapamamış” diye konuşulurdu, bu çok kötü bir adetti, hepimiz insanız hastalık olur, insanın rahatsızlığı olur belli olmaz, bu yüzden köylerden birkaç kişi intihar da etti. Dedik biz bunu değiştirelim, nasıl yapalım? Düğünün son gecesini gerdeğe girilsin, ertesi gün de kimse kimseyi görmez zaten, kalabalık dağılmış olur” (Mazhar Bey, 10 Haziran 2008, Çukurca).

Mazhar Bey'in bu sözlerinin ardından konu bu değişikliklerin neden ve nasıl yapıldığına geldi. Düğünlerde yıllar içerisinde meydana gelen değişiklikleri öğrenmek önemli, ancak bundan daha da önemlisi bu değişikliklerin nasıl ve neden yapıldığını öğrenmek. 1978 yılında gençler (Mazhar Bey ve birkaç arkadaşının önderliğinde) kendi aralarında konuşurken düğünlerle ilgili adetlerden yakınmışlar, bunu diğer arkadaşlarıyla paylaşmışlar, daha sonra aralarında karar alıp, bu sıkıntıları büyükleriyle paylaşmaya karar vermişler. Büyüklere düğün süresinin bir gün kısaltılması, gerdek gecesinin düğünün son gecesine alınması ve yemek yerine zarf içinde para getirilmesinin daha iyi olacağını düşündüklerini söylemişler. Sülale reisleri toplanmışlar ve bu değişikliklerin yapılmasına karar vermişler. Gençlerden böyle bir teklifin gelmesi ilginçti:

- Bana biraz farklı geldi, gençlerin böyle bir araya gelerek bir teklifte bulunması, neden yetişkinler değil de gençler bu teklifi yapmışlar?*
- Benim gibi dışarıda lise okuyup gelen baya vardık, bizim arkadaşlardan filan lise okuyan çoktu, büyüklerimizden okul bitirmiş kimse pek yoktu.*

Düğünlerde “Sağdıç” ve “Sağdıçlık” kavramı oldukça önemli. Önceki yıllarda bu çok daha fazla önemliymiş. Çünkü düğünün asıl yükü sağdıçın üzerinde imiş. Bunun karşılığında davetlilerin getirdiği para vb. hediye de sağdıç alıyormuş. Adnan Usta “*Cuma ’dan Pazar akşamına kadar düğün yapıyordu, Cuma ’dan Pazar akşamına kadar damat sağdıçın evinde kalıyordu. Bütün para, zarf, hediyeler sağdıca gidiyordu. Üç-dört senedir sağdıçlar sadece kahvaltı veriyor. Cumartesi sabahları damadın ailesine ve komşularına kahvaltı veriyor sonra damat tekrar kendi evine dönüyor. Hediye, zarf ve paralar damadın ailesine kalıyor*” (Adnan Usta, 05 Şubat 2007, Çukurca).

Düğünlerde müzik aleti olarak saz ve org kullanılıyor ve şarkıya sözle eşlik ediliyor, bireysel oyunlar oynanmıyor, yöreye has farklı halay şekilleri var. *Şihani, Basu, Bobleko, Hurke, Yargüzel, Zerine, Talane, Gutke, Sepe, Milone, Hızroke, Ali Ante, Alo Dinho, Popure* gibi halaylar alan çalışması esnasında tespit edilebilenler. Hangi tür halayın çekileceği ise halayın özelliğine ve düğündeki coşkuya, düğünün başında mı yoksa sonunda mı olduğuna göre kendiliğinden ortaya çıkıyor. Örneğin “*Milone*” denilen halay türü bir nevi “*Mola*” anlamını taşıyor: “*Milone*” deyince omuz omuza bağlanarak sözle şarkılar söylenir. Bu oyunun özelliği yavaş oynanması nedeniyle hızlı oynanan oyunların arasında dinlenme imkanı vermesidir. Oyun esnasında çay, sigara ve çerez gibi yiyecek ve içecekler rahatlıkla yenilip, içilebilir. Çok yavaş oynanır.

Önceleri çok daha fazla halay çeşidi varmış: “*Bu saz çıktı, eski halaylar kalmadı, üç beş halay çeşidi kaldı şimdi*” diyor Musa Dayı’nın oğlu. Nedeni sorulduğunda ise “*Sazla bizim şarkılar çalınmıyor, önceden biz düdüük deriz, şöyle küçük bir şey vardı, bir de davul onunla her şey çalınır. Halay çekenler yorulunca ona göre yavaş parça çalarlardı, hatta öyle yavaş oyunlar vardı, millet hayal çekerken bir yandan tütününü sarardı*”.

Yöresel Adetler ve İnanışlar: “Zipe Bayramı” (Baharın gelişi)

Zipe—Kâğıttan yapılan rüzgar gülüne verilen isim—bayramı “*Eski takvime göre*” —Çukurca’da doğaya ilişkin inanışlar ve öngörüler bu takvime göre söyleniyor ve miladi takvimden 14 gün çıkarılarak hesaplanıyor—Şubat’ın son Çarşambası ile Mart’ın ilk Çarşambası arasında baharın gelişini kutlamak için yapılan bir bayrammış. Şubat’ın son Çarşambası olan “*Birinci Zipe*”ye “*Zipe Ürko (işkembe)*” denirmiş ve bu günün özelliği işkembe ye pirinç doldurularak yapılan bir yemeğin topluca yenmesiymiş. Mart’ın ilk haftası olan “*İkinci Zipe*”de ise hep beraber kıra çıkılmış. Kırdaki piknik yapılır topluca eğlenilmiş. *Zipe* bayramına adını veren rüzgârgülü yapılması ise çocukların en çok hoşuna giden şeylerdenmiş. Her çocuk, renkli bir rüzgâr-

gülü yapıp onun dönmesini izler ve bundan büyük zevk almış. *Zipe* bayramında büyüklerin en çok hoşuna giden şey ise “*Aşık oyunu*” imiş. *Aşık*, koyunun diz kapağı bölgesindeki bir kemiğin adımı ve bu kemiğin zar gibi atılmasıyla oynanmış. Gerek Anadolu'nun farklı yörelerinde, gerekse de Ortaasya'da da oynanan bu oyun, Çukruca'da para veya yumurta karşılığında oynanıyor (Onur ve Güney, 2002, s. 14; Kaya, 2009, 2-3).

Bugün artık *Zipe* bayramı kutlanmıyor. Zamanı geldiğinde birinci *Zipe*'ye has yemeğin hala yapıldığı söylene de *Zipe* bayramı artık neredeyse eskide kalmış, unutulmuş bir adet. Ancak baharın gelişinin kutlanmasıyla ilgili ilginç olan nokta şu: Bugün (2008) baharın gelişini kutlama manasına gelen Nevruz'un Çukruca'da eskiden (1990'ların ortasından önce) hiç bilinmemesi, hatta hiç duyulmamış olması. Gerek Hamdi Bey, gerek Mazhar Bey, gerekse Şadi Bey önceleri Nevruz nedir bilmediklerini, burada baharın gelişini *Zipe* bayramı adı altında ve yukarıda anlatılan şekilde kutladıklarını, Nevruz'un DEP'in kurulmasının ardından (1990'lı yılların ortalarında) bugünkü şekliyle kutlanmaya başladığını söylediler.

Yöresel Adetler ve İnanışlar: Ağaca Bez Bağlama

“Emir Şaban razı değil, kurban adayalım, dua edelim, anlatalım durumu”

Anadolu'nun birçok farklı bölgelerinde olduğu gibi Çukruca'da de ulvi bir niteliği olduğuna inanılan bir ağaca farklı renklerde bez bağlanarak dilekte bulunuyor. Çukruca'da bu tür ağaçların bulunduğu üç yer var: birincisi Şeyh İsmail'e ve Emir Şaban'a ait olduğu söylenen türbelerin etrafındaki ağaçlar ile Nasturiler tarafından şehit edilen Çukrucalıların bulunduğu mezarlıkların etrafındaki ağaçlar. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da dilekte bulunulan şeyler: çocuk, işlerin rast gitmesi, hastalıklardan korunma ve kurtulma ile evlilik. Dilekte bulunacak kişi ağaca rengi önemli olmayan bir bez ve/veya beyaz yorgan ipi bağlıyor. Sonraki günlerde hastası olanlar buraya gelip önceden bağlanmış olan beyaz ipten bir miktar koparıyor ve hastanın bileğine veya boynuna bağlıyor. Bu şekilde hastanın hastalıktan kurtulacağına inanılıyor. Bu dileklerin bulunduğu öncelikli mekân Emir Şaban'ın türbesi. Bu türbeyle ilgili iki ulvi olay anlatılıyor. Bir zamanlar türbenin yanındaki bir kamu binasının çatısında ışık görülmeye başlanmış, uzaktan bakınca sanki binanın çatısı yanıyormuş gibi görünüyormuş. Gidip baktıklarında ise hiçbir şeyi göremiyorlarmış. Hiç kimse olana anlam verememiş. Sonra bir kişi türbenin bahçesinde bira şişeleri bulunduğunu ve bahçenin çok pis olduğunu, bunun Emir Şaban'a saygısızlık anlamına geldiğini görülen ışığın

O'nun kerameti olabileceğini söylemiş. Hemen bahçeyi temizlemişler, ardından çatıda görülen ışık kaybolmuş.

Bir diğer ilginç olay da türbedeki ağacın kesilmesi ile ilgili. Mazhar Bey Belediye Başkanı iken türbenin orada kurumuş iki *bitim* ağacını kestirmek istemiş. Bir tane oldukça yeni bir ağaç motoru bulmuşlar. Ancak ne var ki motor bir türlü çalışmamış. Anlayan biri söküp takmış, bakmış bir sorun yok ama motor yine çalışmamış. Başka bir motor bulup getirmişler. O motor da aynı şekilde çalışmamış. Ne yaptılarsa olmamış. Derken birisi "*Emir Şaban razı değil, kurban adayalım, dua edelim, anlatalım durumu*" demiş ve bir kurban kesip dua etmişler, ağaçları çevreyi düzenlemek için keseceklerini söylemişler. Ardından her iki motor da sorunsuz çalışmış (Mazhar Bey, 10 Temmuz 2008, Çukurca).

Yöresel Adetler ve İnanışlar: Taş Dizme

"Kerameti açık bir veli"

"*Taş dizme*" ilçe merkezinin biraz dışında bulunan ve "*Kerameti açık bir veli*" olan Şeyh İsmail'e ait türbenin orada yapılıyor. Türbenin hemen yanında üç tane yumurta büyüklüğünde Zap nehrinden alınma taş varmış (bazen bu yedi de olabiliyormuş), dilekte bulunacak kişi taşları üst üste diziyor ve dilekte bulunuyormuş ve dileğini hiç kimseye söylemiyormuş. Bir hafta sonra gelip baktığımda taşlar hala dizili ise bu dileğin kabul olacağı, taşlar yere düşmüşse bu dileğin kabul olmayacağı anlamına geliyormuş.

Dilekte bulunacak kişi, taşların yanına geldiğinde şayet taşlar dizili ise bu, daha önce dilekte bulunan birisi olduğu manasına geliyormuş ve dilekte bulunacak kişi taşları yere düşmüş halde görene kadar her gün gidip geliyormuş. Önceleri buraya çok sık gidilip geliniyormuş, bugün nadir de olsa hala gidenler varmış. Genellikle çocuğu olmayanlar, erkek çocuk sahibi olmak isteyenler gidiyormuş. Bunun yanında hastalıklara çare olur umuduyla gidenler olduğu gibi herhangi bir konuda aklında şüphe bulunanlar—Mazhar Bey bununla ilgili şöyle bir örnek veriyor: "*Diyelim birinin herhangi bir şeyi çalındı, birinden şüphe ediyor, acaba O mu yaptı diye taş diziyor, taşlar bir hafta sonra hala diziliyse O yaptı diye düşünüyor*"—da taş dizmeye gidiyormuş.

Yöresel Adetler ve İnanışlar: Kandil veya Mum Yakma

"Burada da bir Veli yatıyor, belki bana da bir hayrı dokunur"

İlçe merkezinde bir yerde önceleri şehitlik varmış. Şehitliğin bulunduğu yerde çıra denilen gaz yağı ile yanan dibi yuvarlak, huni şeklinde bir kandil bulunuyormuş. Her hafta Cuma akşamı bir Çukurcalı çıranın yağını dolduruyormuş ve o çıra sabaha kadar yanıyormuş. Hamdi Bey'in söylediğine

göre “Yağmur da yağsa, kar da yağsa ateş sönüyor”muş. Kandil yakma, bir dilekte bulunmaktan çok “Burada da bir Veli yatıyor, belki bana da bir hayrı dokunur” ümidiyle yapılıyor. Dilekte bulunanların öncelikle gittikleri yer Emir Şaban’ın ve Şeyh İsmail’in türbesi. Bir bilgiye göre mumun yaygınlaşmasının ardından kandilin yerini mum almış ve bir süre daha bu şekilde devam etmiş. Kandil yakma adetini bugün tamamen unutulmuş, hatta yıllardan beri yapılmıyor bugün 50’li yaşlarda olanlar hayal meyal hatırlıyorlar. Burayla ile bir diğer inanış da geceleri buradan geçen birine şehitliğin olduğu yerden, anlaşılmasız bir şekilde taş atıldığı söylentisi. Hamdi Bey bunu anlatırken gözleri korkulu bir hal aldı. Söylediğine göre kendisi de bunu yaşamış. Mazhar Bey ise bu konuyla ilgili şu söylentiye anlatıyor: “Burada iki kardeş yatıyormuş, biri yaramazmış, gelene geçene taş atıyormuş, bu nedenle onun mezarını daha sonra başka bir yere kaldırmışlar. O tarihten sonra bu taş atmalar kesilmiş” (Mazhar Bey, 10 Temmuz 2008, Çukurca).

Sağlık ve Hastalık: “Günahı benim boynuma”

Çukurca’da halen (2008) bir tane sağlık ocağı var. 2006 yılında sağlık ocağında hiç doktor yoktu. Çıkarılan yeni yasayla doktorlara mecburi hizmet yükümlülüğü getirilmesinin ardından geçen yıl (2007) sayı üçe, hatta dörde kadar çıktı, ancak bugün tek pratisyen doktor bulunuyor. Sağlık ocağında röntgen bulunmuyor, basit tahliller de yapılamıyor. Genellikle meydana gelen olaylarda ilk müdahaleler ve basit bazı tedaviler yapılıyor. Dolayısıyla, çoğunlukla hastalar Hakkâri’ye ya da bir üst seviyede sağlık kuruluşlarının daha çok olduğu, bölgenin sanayi ve sağlık açısından merkezi konumunda olan Van’a gidiyorlar.

Daha üst seviyede bir tedavi gerektiğinde ya da Hakkâri ve Van’da bir sonuç alınmazsa, İstanbul ve Ankara’ya da gidiliyor. Ancak kanser vb. tedavisi her zaman mümkün olmayan hastalıklarda komşu ülkeler olan Irak’a veya İran’a da gidiliyor. Bu tür tedavi arayışları bazen oradaki sağlık kuruluşlarında, bazen de hastalıkları bir şekilde iyileştirdiği söylenen kişilere ziyaret şeklinde oluyor. Bunun dışında, daha ucuz olduğu için İran’a özellikle diş protezi veya porselen kaplama işlemleri için gidenlerin de olduğu söylenebilir de Çukurca’da tanıştığım kişilerden ya da onların yakınlarından bu yolla dışını yaptıran birine rastlamadım. Bu tür tedaviye, ziyadesiyle, İran sınırında yer alan, faal bir sınır kapısı bulunan ve sınırın diğer tarafındakilerle akrabalık bağları bulunan Şemdinlilerin başvurması daha olası görünüyor.

Öte yandan, aynı şekilde, Irak’da akrabalarının olması, doktorların kendileri ile aynı dili (Kürtçe’nin Sorani lehçesi) konuşması ve ilaçların daha ucuz

olması Çukurcalılar için Irak'ı cazip kılan etkenlerin başında geliyor. Genellikle, Türkiye'ye en yakın merkez olan Zaho'ya gidiyorlar. Bunun yanında Doktor Bey'in söylediğine göre Irak'daki doktorlar genellikle “*Streoid*” türevi ilaçlar kullanıyorlarmış ve bu tür ilaçlar her ne kadar ağrıları hemen kesse de uzun süreli kullanımda “*Cushing*” hastalığına(*Böbrek üstü bezlerinden salgılanan glukokortikoid hormonların kanda aşırı miktarlarda bulunmasıyla ortaya çıkar. Böbrek üstü bezlerinin aşırı çalışması (adrenal hiperfonksiyon) da denilen bu duruma, hastalığı ilk ortaya çıkaran Amerikalı cerrah Harvey Cushing' in adına ithafen Cushing Sendromu denir.*) yol açabiliyorlarmış. Çukurcalılar ağrıları hemen kestiği için “*Daha etkili*” diye bu tür ilaçlara daha fazla değer veriyorlarmış (Doktor Bey, 21 Haziran 2008, Çukurca).

Yaklaşık bir yıldır burada görev yapan Çukurca'nın tek doktoru: “*Rahatsızlanınca önce geçer diye bir süre bekliyorlar, geçmezse bize geliyorlar, verdiğimiz ilaçları tedavi bitinceye kadar kullanmıyorlar, ağrılar geçince ilaç kullanımını bırakıyorlar*” diyor (Doktor Bey, 21 Haziran 2008, Çukurca). Doktor, Çukurca dışındaki sağlık kuruluşlarına gitme konusunun, daha çok kişinin maddi gelirine bağlı olduğunu söylüyor: “*Maddi durumu çok iyi olanlar doğrudan Ankara'ya gidiyorlar, durumu biraz iyi olanlar doğrudan Van'a gidiyorlar, diğerleri hastalığın durumuna ve Kaymakamlıktan aldığı yardıma göre ya Hakkâri'ye ya da Van'a gidiyorlar*” (Doktor Bey, 21 Haziran 2008, Çukurca). Çukurca'dan Hakkâri ve Van'a göç etmiş akrabaların çokluğu sağlık sorunları nedeniyle bu illere gidişlerde bir avantaj teşkil ediyor.

Çukurcalıların büyük çoğunluğu bir sağlık sigortasına sahip değil. Neredeyse ilçenin tamamı yeşil kart uygulamasıyla sağlık kuruluşlarından faydalıyor ve ilaç alabiliyor. Çukurca dışında yapılan sağlık harcamaları için dilekçe ile Kaymakamlığa başvurularak durumunun bu harcamayı karşılamaya yetmediği ifade ediliyor ve maddi yardım talep ediliyor.

Çukurca'da önceleri de sağlık kuruluşu ve doktor bakımından Çukurcalılar aradıklarını bulamıyorlarmış. “*Önceleri yolu bile yoktu buranın, doktor nerede?*” diyor Beyza teyze. Bunun yerine bazı yaşlı kadınların yöredeki otlarla hazırladığı bitkisel tedaviler uygulanıyormuş. Çukurcalılarla yapılan sohbetlerden, bu tarz bitkisel tedavilerin yaygın olmasa da halen kullanılmakta olduğu anlaşılıyor. Doktor Bey de bazı hastalarının kendisine, özellikle mide rahatsızlıklarına iyi gelen çiğnenerek veya kaynatılarak içilmek suretiyle alınan bir bitkiden bahsettiklerini ifade ediyor.

Çukurca'da neyin hastalık, neyin sağlık olarak algılandığı hususuyla ilgili olarak bazı farklılıklar var. Örneğin: hamilelik bir hastalık olarak tanımlanıyor. “Eşim hasta doktora gideceğiz” diyen kocanın bir hastalıktan mı yoksa hamilelikten mi bahsettiğini anlamak güç. Bunu bir ihtimal, kocanın yüzündeki ciddiyet ile baba olacak olmanın verdiği gurur ve daha önce de yaşanmış bir olayın rahatlığı arasındaki farktan anlamak mümkün olabilir. Ancak dışarıdan gelen birinin bu farkı hemen anlaması pek mümkün değil. Aynı şekilde hamilelik ve doğumla ilgili konular erkekler arasında konuşulmuyor. Hatta iki erkek kardeş arasında bile konuşulmuyor. Bir keresinde abisinin eşi doğum yapmak için Van'a giden bir Çukurcalı “Çocuğun cinsiyeti belli mi?” sorusuna (utanarak) “Bilmiyorum, bellidir herhalde.... bizde böyle şeyler konuşulmaz” şeklinde cevap vermişti.

Çukurca'da bebek ve çocuk ölümleri ile ilgili net bir istatistiki veri bulunmuyor. Bir başka deyişle eldeki verilerin doğruluğu konusunda şüpheler var. Doktor Bey'in de belirttiği gibi bu konudaki en büyük sorun hamileliklerin tamamının kontrol edilememesi. Kayıt dışı hamilelikler ve evde yapılan doğumlar nedeniyle resmi verilerin gerçek durumu yansıtmadığını söylemek gerekiyor. Gerçi Çukurca'da yaklaşık dört yıldır ebelik yapan, Ebe Hanım'ın söylediğine göre geçen yıl bir köyde, köydeki yaşlı kadınların yardımıyla doğum yapmaya çalışan bir kadının ölmesinin ardından bu haber etrafa yayılmış ve artık evde yapılan doğumların oranı %10'lara kadar inmiş. Bunun yanında sağlık ocağı tarafından sunulan ambulans hizmeti de bu oranın aşağıya çekilmesinde oldukça etkili olmuş: Bir iki yıldır sağlık ocağının imkânlarının artmasıyla birlikte doğumlarda istendiğinde ebe ile birlikte ambulans gönderilmeye başlanmış. Doktor Bey ve Ebe Hanım, üç ve dördüncü çocuğa hamileliklerin hem risk teşkil etmesi, hem de doğumun sezaryen yöntemi ile yaptırılarak aynı zamanda tüplerin bağlanabilmesi ve bu şekilde etkin doğum kontrolü sağlanması amacıyla bu tarz doğumların Hakkâri'ye gönderildiğini belirtiyorlar.

Doğum kontrolü ile ilgili sağlık ocağı görevlileri köy köy gezerek özellikle kadınları bilgilendirmeye çalışıyorlar. Doktor Bey ve Ebe Hanım doğum kontrol yöntemleri arasında kondom ve günlük hapların öncelikli olarak tercih edildiğini, bunların yanında az da olsa tüpligasyon ve rahim içi araç (RİA) kullananların da bulunduğunu ifade ediyorlar. Öte yandan altı çocuk sahibi Reşit Bey'in anlattıkları doğum kontrolünün o kadar da kolay olmadığını gösteriyor. Reşit Bey ve eşi altıncı çocuktan sonra bir daha çocuk sahibi olmamak için önlem almışlar (eşinin tüplerini bağlatmışlar). Ancak bir süre sonra eşi bu şekilde günaha girdiklerini ve tekrar çocuk sahibi olabilmeyi

istediğini söylemiş, Reşit Bey “*Günahı benim boynuma*” dese de eşinin ısrar etmesi üzerine doktora gitmişler. Reşit Bey o esnada bir fırsatını bularak doktora başka çocuğa bakamayacaklarını söylemiş ve doktorun eşini ikna etmesini istemiş, ancak doktorun ikna etmesinden sonra eşi çocuk yapmaktan vazgeçmiş (Reşit Bey, 01 Haziran 2008, Çukurca).

Kadınlara yönelik yapılan aşılarda bu bölgeye has olan tedirginlik Çukurca’da da var. Doktor Bey 15-49 yaş arası kadınlara tetanos aşısının yaptırılmasında günlük yaşadıklarını söylüyor. Kadınların aşıya giden sağlık ekibine: Bu aşının kendilerini kısırlaştırmak amacıyla yapılmak istendiği, sağlık ekiplerinin yapılan her aşından para aldıkları için bu kadar istekli ve ısrarcı olduklarını düşündüklerini söylüyorlarmış. Bunun yanında sağlık görevlileri, çocuklara yönelik yapılan aşılarda hiçbir sorun yaşamadıklarını belirtiyorlar.

Sanat, Bilgi ve Eğitim: “Arı” diyordum, bana boş boş bakıyordu hepsi. İnsan çok çaresiz kalıyor.”

Çukurca’da eğitim öğretimin geçmişten bugüne kadar bir hayli yol aldığını söylemek gerekiyor. “*Ben 4 yaşında okula gittim. O zaman beni kucakta getirir götürürlerdi, şimdiki gibi okul da yoktu, bir yıl kilim üzerinde ders yaptık. Daha sonra birkaç sıra geldi.*” diyor ilçenin yaşça ve statü bakımından ileri gelenlerinden olan Şadi Bey (02 Temmuz 2008, Çukurca). Şadi Bey’in bahsettiği yıllar 1954’lere denk geliyor. O yıllarda ilçede sadece küçük bir odada faaliyet gösteren bir ilkokul varmış. Ortaokul için il merkezine gidilmiş. Karayolu bulunmadığından gidiş gelişler ilçenin kuzeyinden, eskiden Tiyari ve Tuhub Nasturi aşiretlerinin bulunduğu bölgeden yapılıyormuş (Tiyar-Tuhub-Han Yaylası-Tal-Hakkâri). Bazen iki bazen de üç gün kadar sürüyormuş ve Han yaylasında (*Hakkâri Valisi’nin Nasturiler tarafından esir edildiği ve İl Jandarma Komutanının şehit edildiği yer*) bulunan handa bir gece konaklanılırmış.

O yıllarda (1950-60) ilçede ortaokul mezunu olan beş altı kişi varmış, Şadi Bey Çukurca’nın ilk lise mezununun kendisi olduğunu söylüyor. Sonraki yıllarda Hakkari karayolunun tamamlanmasının ardından ilçeye orta okul ve lise yapılması ile birlikte mezun sayıları artmış. Şadi Bey lisenin ardından üniversite sınavlarına da girmiş. Hukuk, veterinerlik ve ziraat fakülteleri gibi yedi sekiz bölümü de kazanmış. Hatta üç ay kadar Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde okumuş. Babasının bir defa para konusu açması nedeniyle okulu bırakmış ve zar zor Çukurca’ya geri dönmüş.

Çukurca, farklı illerden buraya öğretmen olarak atananların, atanma haberlerini aldıklarında sevinemedikleri yerlerden. Bunda Çukurca’ya ulaşımın zorlu-

ğu kadar Çukurca'nın toplumdaki negatif imajının da etkisi büyük. Ancak burada görev yapan çoğu kamu görevlisi, buraya gelip bir süre görev yaptıktan sonra “Çukurca hiçte bizim düşündüğümüz gibi değilmiş” düşüncesinde hem-fikirler. Bundan dolayı yeni atananlara mutlaka şu cümle sarf ediliyor: “Gel, bir gör, sonra beğenmezsen yine gidersin”. Bu söz atanan her memura söylen-se de en son atanan bir doktor hanım bu söze pek itimat etmedi.

İlçede uzun yıllar öğretmenlik ve okullarda idarecilik yapmış olan ve Çukur-calılar tarafından sevilip sayılan Güven Hoca, Çukurca'ya atanma haberini alma, bunun ardından Çukurca'ya ulaşma ve görev başlamayla ilgili şunları söylüyor:

“Tercihlerimizi yaptık. Ben Yozgat, Kahramanmaraş ve Urfa'yı yazmıştım. Arkadaşlarımın yaptığı tercihlere göre en kötü ihtimalle mutlaka üçünden biri olur diyordum. Bunları yazmamın da sebebi bu illerin kalkınmada öncelikli iller olması, eğer buraları şimdi yaparsam sonra bir daha Doğu'ya gelmem diye düşünüyordum. Hatta annem sordu neresi diye, ben de Hakkâri'ye gidiyordum diye şaka yaptım. Ardından atamaların açıklanacağı gün listeye bakmaya giden arkadaş “Abi kusura bakma ama Hakkâri'ye çıkmış” deyince başımdan kaynar sular döküldü...

Önce Hakkâri'ye geldim, bir yere gittiğinizde ilk intiba çok önemli, ben buraya ilk atanan öğretmen arkadaşlara bu yüzden mümkün olduğunca yardımcı olmaya çalışıyorum. Nasıl gidip geleceklerini anlatıyorum, kalacak yer ayarlıyorum, evimde ağırılıyorum birkaç gün. Çünkü öğretmen Hakkâri'ye atılıyor 1-0 oluyor, atandığı okul iyi değilse 2-0, e bir de amiriyle sorun yaşıyorsa 3-0, kalacak yer de yoksa 4-0 oluyor... Hakkâri'de atandığım okula gittim, ne kimse karşıladı, ne de hoş geldin diyen oldu, kalacak yer yok, her gün otelde kalıyoruz, otel kalabalık, cebimizde para kalmadı. Çukurca'da görev yapmış bir arkadaşım burası hakkında güzel şeyler söylemişti, ben kendi kendime en iyisi Çukurca'ya gideyim dedim. İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne gittim. Dedim ben Çukurca'ya gitmek istiyorum, bana baktılar şaka mı yapıyorum, yoksa ciddi miyim diye. “Tamam” dediler, “Sen hemen git, biz yazını arkandan göndeririz”. Vazgeçerim diye korktular galiba. Otelde beraber kaldığımız bir öğretmen arkadaş daha vardı, “Ben de senle geliyorum” dedi. Biz yola çıktık ama kendi kendimize “Biz ne yaptık” diyoruz, sağımız solumuz kayalık, vadinin içinden gittikçe sanki arzın mer-

kezine indiğimizi düşünmüyoruz. Çukurca'ya vardık ama bakıyoruz binalar delik deşik, neredeyse tüm kamu binaları yıpranmış, bakımsız bir görüntüsü var. Ama şu var Allaha çok şükür her şey gelinceye, başlayıncaya kadarmış, sonra bir şey kalmıyor” (Güven Hoca, 01 Temmuz 2008, Çukurca).

Güven Hoca 1998 yılında Çukurca'ya gelmiş her ne kadar Çukurca'nın çehresi iyi karşılamasa da buradaki öğretmenler, halk ve diğer görevliler oldukça sıcak karşılamışlar. Kendisi de bu durumdan oldukça memnun kalmış. Yukarıda bahsettiği ilk intibanın önemi de burada anlaşılan. O yıllarda lisede toplam 46 öğrenci varmış *“Hatta şaka yollu, öğretmen sayısı öğrenci sayısından fazla diye kendi kendimize konuşurduk”* diyor Güven Hoca. 1998 yılında Çukurca'da bir ilköğretim okulu, bir YİBO (Yatılı İlköğretim Bölge Okulu) ve bir de lise varmış. Güven Hoca'nın vurguladığı bir diğer önemli noktada öğretmenlerin niteliği ile ilgili: O yıllarda Çukurca'da Eğitim Fakültesi mezunu öğretmen sadece kendisi varmış:

“Ziraat mezunu vardı, veteriner vardı. Hatta hiç unutmam öğle arası okula inek getirirdi vatandaşlar, bizim arkadaş baksın diye, bir arkadaş da seraya bakardı. İlçe Tarım'da da kimse yoktu ki... İlk yıllarda çok zorluk çektim, sınıfta çocuklardan Türkçe bilen iki-üç kişi vardı (sınıfta 31 öğrenci varmış). Dersi nasıl işleyeceğimi, konuları nasıl anlatacağımı bilemedim. “Arı” diyordum, bana boş boş bakıyordu hepsi. İnsan çok çaresiz kalıyor. Baktım böyle olmayacak aileleri topladım. Buradaki insanlar size güvenmezlerse kendilerini saklıyorlar, tanıyamıyorsunuz. Bir de size güvenmiyorlarsa yaptığınız her şeyde art niyet arayabiliyorlar. Tıpkı aşıda olduğu gibi. Ama ben anlattım, “Bakın dedim çocuğunuzun gelecekte iyi bir yere gelmesini, iş gücü sahibi olmasını istiyorsanız mümkün olduğunca evde onlarla Türkçe konuşun” dedim. Tabi bu zaman alıyor. Benim Çukurca'da gitmediğim ev ziyaret etmediğim kimse kalmamıştır. Onların düğünlerine gittim, taziyelerine gittim... Şimdi ilkokul birinci sınıfta Türkçe bilmeyen öğrenci sayısı iki-üç civarında. Onlar da sorun olmuyor zaten.” (Güven Hoca, 01 Temmuz 2008, Çukurca).

Çocukların Türkçe öğrenmesinde ailelerin okula ve eğitime bakış açısının değişmesi kadar, anne babaların eğitim seviyelerinin nispeten artmasının, anaokulların yaygınlaşmasının—Güven Hoca'nın söylediğine göre bugün (2008) ilkokula başlayan öğrencilerin % 80'i anaokulundan geliyormuş ve anaokuluna başlayan öğrencilerin yarısı Türkçe biliyormuş—öğretmen aç-

ğının kapanmasının, eğitim fakültesi mezunu öğretmen sayısının artmasının ve televizyonların önemli etkisi olmuş. *“Geçen gün küçük, daha okula gitmeyen iki çocuk gördüm. Baktım oyun oynuyorlar, oyun oynarken kendi aralarında Türkçe konuşuyorlar, bu çok önemli”* (Güven Hoca, 01 Temmuz 2008, Çukurca).

Güven Hoca geçtiğimiz günlerde Turkcell ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen *“Gönül Köprüsü Projesi”* nin (Proje ile *“İlköğretim 7 ve 8'inci sınıflar ile ortaöğretim 1 ve 2'nci sınıfta okuyan ve Türkiye'nin tüm illerinden seçilen 100.000 öğrencinin farklı illeri ziyaret ederek, ülkelerini tanımalarının, kendine güvenen, sorumluluk sahibi bireyler olmalarının amaçlandığı” ifade ediyor* www.turkcell.com.tr 04 Temmuz 2008.) çok önemli olduğunu bunun gibi projelerin daha da fazla olması gerektiğini söylüyor. *“Buradaki insanlar sınır yakın olduğu için İran'a, Irak'a gidip gelebiliyorlar ve oradaki şehirleri görünce o ülkeler gözünde büyüyor, o ülkelere karşı bir sempati duyuyorlar, adam İstanbul'a, Ankara'ya gidemiyor ki, o yüzden bu “Gönül Köprüsü Projesi” çok güzel. Ben de buradan gidince gücüm yettiğince birkaç öğrenciyi alıp bir hafta misafir etmeyi düşünüyorum”* (Güven Hoca, 01 Temmuz 2008, Çukurca).

YİBO'lar Çukurca'ya ya da daha doğrusu bu bölgeye has bir okul. İlköğretim seviyesinde eğitim veren YİBO'larda öğrenciler pansiyonlarda kalabiliyor, yemek ve diğer ihtiyaçları devlet tarafından karşılanıyor. Öğrenciler hafta sonlarını ve tatilleri ailelerinin yanlarında geçiriyorlar. Çukurca'da biri ilçe merkezinde olmak üzere iki adet YİBO bulunuyor. YİBO'ların en büyük özelliği ise yatılı olmaları nedeniyle öğretmen-öğrenci ilişkisinin ders dışı saatlerde de devam etmesi ve bu sayede eğitimin pekiştirilmesini sağlaması. *“Ben şimdi öğretmen olsam YİBO'da çalışmak isterim, YİBO'larda öğrenciyi şekillendirmek daha kolay, sürekli berabersiniz, öğrenci sizi kabulleniyor artık... eğitim çok önemli, öğretim nasıl olsa yapılır, eğitimi insan ömür boyu kullanır”* diyor Güven Hoca (Güven Hoca, 01 Temmuz 2008, Çukurca).

Çukurca'da lise çağındaki gençlerde, belki yetiştikleri dönemde Çukurca'nın terör nedeniyle oldukça karışık olmasından da kaynaklanan nedenlerden dolayı farklı duygular hakim. Siyasi konulara girmeye daha çok meyilliler, önlerinde geleceklerine dair farklı güzel örnekler olmadığı için hayata biraz daha karamsar bakıyorlar, *“İleride ne olmak istersin?”* sorusuna genellikle *“öğretmen”* cevabını veriyorlar, bunda çevrelerinde öğretmenler haricinde örnek alabilecekleri meslek dallarının bulunmaması ana etken diyebiliriz.

Lisedeki gençlerin öğretimle ilgili temel gereksinimleri karşılanırsa da eğitim konusunda sıkıntılar yaşandığını söyleyebiliriz. Ders dışı faaliyetler neredeyse hiç yok. Okulda herhangi bir eğitsel kol ya da spor takımı bulunmuyor. Sadece, beden eğitimi öğretmenin şahsi gayretiyle kurulmuş, bir futbol takımı var ama o da dönemsel ve çok küçük bir öğrenci grubuna hitap edebiliyor. Erkek öğrenciler bazen balığa gitme, bazen de kendi aralarında futbol maçı yapma şansı bulabiliyorlar, bu nedenle spor ve eğitsel kol faaliyetleri konusundaki imkansızlıktan en çok etkilenen grup kız öğrenciler. Gençlerin enerjilerini bir spor ya da hobi ile atamamaları onları hem farklı heyecanlar aramaya itebiliyor hem de derse odaklanmalarına engel olabiliyor.

SONUÇ

Araştırmada elde edilen bulgulardan Çukurca'daki değişim sürecinin dört dönemde ele alınabileceği sonucuna varılmıştır. Dönemler ilçenin genel gidişatında nispeten daha keskin değişimlere yol açan faktörlere göre belirlenmiştir. Birinci dönem, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan etnik-dini (Nasturi-Kürt ya da Hıristiyan-Müslüman) olayların ardından yaşanan ve Cumhuriyet tarihinin ilk ayaklanması olarak da bilinen 1924 Nasturi Ayaklanması ile başlamaktadır. Döneme ilişkin bilgilerin büyük çoğunluğu Osmanlı Arşivlerinden elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. Bu dönem Nasturilerin bölgeyi terk etmesinin ardından, onların terk ettiği yerlere doğru yaşanan göçlerle Çukurca'nın bugünkü etnik yapısının ortaya çıkması bakımından önemlidir. Bir başka deyişle Çukurca'nın günümüzdeki demografik yapısının temelleri bu dönemde atılmıştır. Birinci dönemde ilçe resmi olarak Türkiye'ye bağlı olsa da aslında üretim tüketim ilişkileri bakımından Irak ile daha sıkı bir ilişki ağı içerisindeydi. Irak tarafı ile olan akrabalık ve aşiret bağları da söz konusu ilişki ağlarını güçlendirmektedir.

İkinci dönemin asıl belirleyicisi çevresel faktörler içerisinde sayılabilecek olan ulaşımdır. 1964 yılında Çukurca-Hakkâri yolunun yapılmasının ardından ilçenin il merkezi ile olan ilişkileri güçlenmeye başlamıştır. Yolun yapılması resmi düzeyde zaten bir şekilde yürütülen ilişkilerin üretim-tüketim ilişkileri temelinde, halk düzeyinde de gelişmesine imkân vermiştir. Yine de yolun yapılması, Irak ile yapılan ticareti ortadan kaldırmamış, Irak'tan değiş-tokuş esasına göre yapılan ticaret önceki yıllardaki ağırlığını yitirse de devam etmiştir. Bu noktada Hakkari-Çukurca arasındaki yolun yapılmasının kültürel değişimi hızlandırıcı bir nitelik taşımasının yanı sıra, aynı zamanda, ilçeyi merkezi yönetime tarihinde hiç olmadığı kadar yaklaştırma işlevi de görmüştür. Yakın bir zamanda Yüksekova'da faaliyete geçen havaalanı ve

Hakkari-Van illeri ile Çukurca-Yüksekova ilçeleri arasındaki mesafeyi kısaltacak yeni yolların hizmete açılmasının kültürel değişimi hızlandıracak, bölgenin ülkenin diğer kesimleriyle bağımlı güçlendirecek çok önemli gelişmeler olacağı değerlendirilmektedir.

12 Eylül 1980 döneminde sınırdaki güvenlik önlemleri bir süreliğine zayıflamış, ancak ardından sınır güvenlik tedbirleri eskisine nazaran daha sıkı bir şekilde alınmaya başlamıştır. 1980'lerin ortasından itibaren ortaya çıkan terör, bu önlemlerin daha da artırılmasına neden olmuştur. Bu durum, ikinci dönemin sona erip üçüncü dönemin başlamasının da önünü açmıştır. Sınır güvenliğinin artırılmasıyla birlikte bölgedeki asker sayısı artmış, sınırın diğer tarafıyla olan ilişkilerde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yaşanan terör, karşılıklı güven ortamını sarsılmasına, insanların bir birine daha fazla şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Üçüncü dönemde (1984-1995) üretim-tüketim ilişkilerinin ağırlığı zorunlu olarak ülke içine kaymaya başlamıştır.

Son dönem (dördüncü dönem) 1990'ların ortasına rastlamaktadır. Bu dönemdeki esas belirleyici terör ve terör nedeniyle yaşanan içgöçlerdir. Güvenlik endişeleri nedeniyle köylerden ilçe merkezine ve ilçe dışına doğru göçün yaşanması aşiret, ağalık ve akrabalık sistemini de etkilemiştir. Ağa/ağa yakını ve köylü arasındaki "*mesafe*" kelimesinin her iki anlamında da ortadan kalkmıştır. Ağalık esasına dayanan yönetim sistemi bozulmuş ve şekilsel bir hal almıştır. Aşiret yapısı ise eski belirginliğini yitirmekle beraber özellikle taziye, düğün, bayramlaşma ve kavga gibi durumlarda yeniden ortaya çıkmakta, geçici de olsa belirgin bir hal almaktadır. İç göç süreci, hayvancılığı da olumsuz etkilemiştir. Terör, otlak/yayla, hayvancılık ve ağalık sistemi arasında bir ilişkiler silsilesi olduğu anlaşılmaktadır. Hayvan sayısı sahip olunan otlak alanı ile doğru orantılıdır. Bir başka deyişle otlak besleyebildiği kadar hayvana sahip olunabilmektedir. Hayvan sayısı arttıkça sahip olunan güç de artmaktadır. Dolayısıyla arazi ve güç arasında doğrusal bir ilişki vardır. Terör nedeniyle otlakların kullanılmaması "*Ağalık vermekte olur*" sözüyle de dilimize yansıyan güç ilişkisinin sarsılmasına neden olmuştur. Yok denecek kadar az olan hayvancılık ve tarım nedeniyle bu döneme "*Üretmeden tüketme*" dönemi demek de mümkündür. Değişen üretim-tüketim ilişkileri kültürel değişimin hızlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde tüketimin kaynağını kamudan (koruculuk, belediye görevlisi ve diğer memurluklar gibi) maaş veya yardım (Kaymakamlıklarca Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'ndan yapılan yardımlar) şeklinde elde edilen gelir oluşturmuştur. Bu dönemi kısaca özetleyecek olursak, Çukurca kasaba merkezinin köylerden göç sonrası aldığı nüfusu hem mekânsal hem de sosyal anlamda sindirememiş olduğunu söylemek mümkündür.

Çukurca'da yaşayanlar için ilçe değişmiyor gibi görünse de dışarıdan gelen ve iki yılını orada geçirmiş birisi açısından bakıldığında ilçenin oldukça hızlı bir şekilde değiştiğini söylemek mümkün. Küçük bir kasabada devasa değişimler beklemek zaten doğaya aykırı. Araştırmanın başında (Temmuz 2006) ilçede iki manav, iki üç tane marketimsi bakkal, bir giyim dükkanı vardı. Yemek yiyecek lokanta vb. bir yer yoktu. Araştırmanın sonuna doğru ise (Temmuz 2008) ilçede bir pastane, bir lokanta, bir döner büfesi faaldi. Bir bakkal artık market haline dönüşmüş, Pınar—Bu tür ulusal markalar belli bir potansiyelin altındaki işletmelere ürün vermezler—ürünlerinin bayiliğini almış ve daha büyük bir alana taşınmayı planlıyordu. İlk yılımda köhne bir yer olan Bakkal Cafer Dayının dükkanı, iki yıl sonra ayrılırken tepeden tırnağa tüm rafları dolu bir market havasına bürünmüştü.

Araştırma, özellikle yapıldığı yer bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu durum aynı zamanda araştırmayı zorlu kılan etkenlerden biri olmuştur. Terör nedeniyle değişen sosyal yapı, insanlar arasındaki ilişkiyi de etkilemiş, daha güvensiz ve karşısındakini sorgulayan kişilik yapılarının ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Böyle bir ortamda insanların güvenini kazanmak ve gerçek dünyalarını keşfetmeye çalışmak araştırmada karşılaşılan güçlüklerin başında gelmektedir. Bu nedenle, ileride Çukurca'da yapılacak bir araştırmada gerçek verilere ulaşmak için (araştırmacının kişiliğine de bağlı olarak) araştırmacının uzunca bir süre alanda, sadece ve sadece güven kazanmaya çalışmasının ya da kendini tanıtmalarının gerekeceği değerlendirilmektedir. Araştırmadaki en büyük eksiklik kadımlarla görüşme sayısının yetersizliği olmuştur. Bu durumun erkek araştırmacı olmanın, hemen hemen her zaman karşılaşılan, dezavantajlarından biri olduğu bilinmektedir. Araştırmanın kadın ve erkeklerden oluşan bir araştırma grubuyla yapılması bu sorunu aşmanın yollarından biri olabilir. Aynı şekilde, araştırmacıların fayda ve mahsuruları bir arada değerlendirerek, mümkünse anket çalışmasını da yöntemlerine dahil etmesi şüphesiz faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Alikılıç, D. (2005). *Abbasi Devleti'nden Hakkari Beyliği'ne İrisan Beyleri*. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları.
- Altuntek, S. (1989). *Van Yöresinde Amca Kızı-Amca Oğlu Evliliği: Yapısal İşlevsel Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Anzerlioğlu, Y. (1996). *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Atiya, S. A. (2005 (1968)). *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*. İstanbul: Doz Yayınları.

- Crehan, K. (2002). *Gramsci Kültür Antrpoloji*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Dikeçligil, B.(1997). “Bir Analiz Modeli Denemesi: ‘Sosyal Yapı’ ve ‘Toplumsal Yapı’”, *Yeni Türkiye*, 1997/15.
- Doğan, C. (2010). 1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 1-18.
- Edgü, F. (2006). *Hakkari’de Bir Mevsim*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayrac Yayinevi.
- Gökalp, Z. (1995 (1918)). *Hars ve Medeniyet*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gürsoy, A. (2007). Antropoloji, İnsan Yerleşimleri ve Etik”, Mimarlık ve Felsefe Paneli, www.antropoloji.net, 14 Şubat 2008
- Güvenç, B. (1983). *Japon Kültürü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güvenç, B. (1985). *Kültür Konusu*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. (2000). *Sosyal Kültürel Değişme*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- İbrahim, A. (2000). *Gönülsüz Bir Gezginin Hakkari Günlüğü*. İstanbul: Tohum Yayınları.
- İleri, C. (2000). *Türkiye’de Nasturi Sorunu (1830-1926)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İslam Ansiklopedisi (Komisyon). (1987). *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kaya, D. (2009). “Sivas’ta Çocuk Oyunları” ,11-13 Aralık 2009 günlerinde Kocaeli’nde yapılan Halk Kültüründe Eğlence Uluslararası Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.
- Kaymaz, İ. Ş. (2010). *Memleket, Siyaset/Yönetim*, 5(14), 104-149.
- Kıray, M. B. (1964). *Ereğli: Ağır Sanayinden Önce Bir Sahil Kasabası*. Ankara: Devlet Karayolları Matbaası.
- Kıray, M. B. (1999). *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Malinowski, B. (1961). *The Dynamic of Cultural Change*. London: Yale University Pres.
- Mcgee, R. Jon ve Richard L Warms. (1996). *Anthropological Theory: An Introductory History*, içinde, Mayfield Publishing Company: California
- Onur, Bekir ve Neslihan Güney. 2002. *Türkiye’de Çocuk Oyunları: Derlemeler*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No: 10
- Öke, M. K. (1995). *Musul-Kürdistan Sorunu:1918-1926*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özbudun, S. ve Balkı Ş. (2005). *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Romsan, A. ve Paula G. R. (1998). *The Tapestry of Culture: An Introduction to Cultural Anthropology*. Boston: McGraw Hill.
- Sevgen, N. (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Smith, A. D. (1996). *Toplumsal Değişme Anlayışı*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Şimşek, S. (1990). *Hakkari Dedikleri*. İstanbul: Martı Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2007). *Kürtçülük: 1787-1923*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tylor, E. B. (1996). *Anthropological Theory: An Introductory History*, içinde, "The Science of Culture", Mayfield Publishing Company: California
- Van De Mieroop, Marc. (2006). *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- White, L. (1996 (1943)). *Anthropological Theory: An Introductory History*, içinde, "Energy and Evolution of Culture", Mayfield Publishing Company: California.
- Yalçın-Heckman, L. (2002). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, A. (2013). XX. Yüzyılın Başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve Merkezi Otorite İle İlişkileri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Vol. 8(5), p. 995-1012.
- Yılmaz, A. (2015). Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nasturi Ayaklanmaları. *Tarih Okulu Dergisi*, 21, 107-129.
- Yohannan, A. (2006). *Mezopotamya'nın Kayıp Halkı Nasturiler*. Ankara: Beybun Yayınları.

Extended Abstract

According to Tylor's definition culture means "complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society" (Tylor, (1871) 1996:26). In anthropological sense, culture represents all of the society's material and spiritual heritages. *Cultural change*, as a combination of the various processes and cultural factors, means the change of society as a whole or in certain institutions. In this article *cultural change* is discussed in the example of Çukurca which is a border town located in southeast of Turkey. This research is especially very important in terms of the region it covers: Çukurca is associated with security problems, illiteracy and unemployment.

Starting with the beginning of the 20th century, but mostly the last 25-30 years (post-1980 period), the milestones in the process of change were tried to be discovered by using the *holistic approach* which is the very basic distinguishing feature of the anthropological view. In the research, 14 interviews were conducted between December 2006 and July 2008. Special attention was paid that the people interviewed were from different sectors. In that sense, among the people interviewed there were politicians, villagers, landlord relatives, blue collars, white collars, doctors, religious officials and merchants too. Besides the interviews, the anthropological observation notes and diary which had been kept during the two years period in the region were also vital for the research. In addition to the interviews and the observation notes,

the archive documents from Ottoman and Republican period were also investigated. This was very helpful especially in order to understand the state's point of view, its concerns and attitudes which focus on keeping the Nestorians within the borders of the Ottoman Empire. From the documents, it was also understood that Orthodox and Protestan missionaries' had intense activities in Hakkari to gain the Nestorians' trust to include them to their own religious communities.

Based on fieldwork data, it has been found out that there are four periods that affect Çukurca's current culture. The first period had started with Nestorian rebellion in 1924. After Nestorians left the villages they had been inhabiting, the present population structure of the town was laid. Construction of the road between Çukurca and province of Hakkari in 1964, starts the second period increasing the relations between town and Hakkari. Before the road was constructed, people of Çukurca had been buying almost all of their needs from the north of Iraq where some of their relatives were living. The road not only had started the production-consumption relations between Çukurca and Hakkari, with other cities of Turkey, but it also enabled people's interaction with these cities. After 1980's border security measures had been increased and because of this, during this third period (1980-1990), production-consumption relations compulsorily shifted to other cities of Turkey, rather than the north of Iraq which means traditionally major market for townspeople. The last period coincides with the beginning of the 1990's. These years are associated with the rise of the PKK terror in Turkey, mainly in the eastern and southeastern part of Turkey. Villagers felt insecure because of the PKK threats which forced them to support it both with manpower, by sending one member from each family, and by logistical means. The other reason for migrating from villages had originated from the state or the army. The idea behind this was to cut the logistic ties of PKK. While the main determining element had been the direction of production-consumption relations in the previous periods, the principal element in this period was terror. The emigration from villages to town and to the other cities because of security concerns hinders production and consumption habits as well as *aşiret* (tribe, chieftaincy), *ağalık* (chieftainship) and *kinship systems* deeply. The distance between *Ağa/Ağayakını* (Those related to Ağa, the feudal leader of the town) and the villagers disappeared in all meanings of the word. The ruling mechanism which depends on the system of *Ağalık* lost its power and exists only in a formal manner. The tribal structure which lost its traditional effect is temporarily effective during wedding ceremonies, *taziye* (condolence visit), feasts and quarrels between other tribe members. Due to low animal husbandry and agricultural activities, it is also possible to name this period *the period of consumption without production*. During this period, source of incomes of the families in a great extent is salary from state related jobs or social assistance fund. For the people of Çukurca it may seem that the town is not changing. But at the end of the research period which covered two years, it was very clear that the town changed in a considerable manner.